

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ДО
ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 241094

номер ІНП

Виконала: здобувачка II курсу, група ППІмз-24-1

Підпис

Оксана ВУСАТЮК
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент
науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Наталія СУРГУНД
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:
Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 грудня 2025р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 12 грудня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
Оксани ВУСАТЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Психологічні особливості готовності школярів до професійного вибору».

Керівник кваліфікаційної роботи: Наталія СУРГУНД, кандидат психологічних наук, доцент

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 р. № 65

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 01 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: анкетування на тему: Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО за Є. Климовим). Методика карти інтересів А. Голомшток в модифікації Г. Резапкіной, Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії (розроблено Д. Барбуто та Р. Сколком, переклад О. Сидоренко), «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

4. Зміст кваліфікаційної роботи: вступ, розділ 1 Методологічні основи дослідження готовності школярів до професійного вибору, а саме: теоретичні аспекти проблеми дослідження готовності школярів до професійного вибору у працях науковців; феномен готовності до професійного вибору як предмет психологічного дослідження: зміст, структурні компоненти і фактори та професійний вибір як основне психічне новоутворення школярів; висновки до розділу. Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору: організація, етапи та психологічний інструментарій емпіричного дослідження; результати дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору та психологічна робота щодо формування психологічної

робота щодо формування психологічної готовності школярів до професійного вибору; висновки до розділу; висновки; перелік джерел посилання.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень).

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи.

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 12 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01 січня 2025 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03 березня 2025 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 вересня 2025 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10 вересня 2025 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 жовтня 2025 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 03 листопада 2025 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 01 грудня 2025 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	<u>18</u> жовтня 2025 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	<u>22</u> грудня 2025 р.	виконано

Здобувач О. Вусатюк Оксана ВУСАТЮК

Керівник роботи Наталія Сургунд Наталія СУРГУНД

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні особливості готовності школярів до професійного вибору»

Здобувач Оксана ВУСАТЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Наталія СУРГУНД

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 108 сторінок, 5 таблиць, 5 рисунків, перелік джерел посилання складає 62 найменування, 5 додатків.

Ключові слова: професійний вибір, психологічна готовність, профорієнтація.

Об'єкт дослідження: готовність до професійного вибору як психологічний феномен.

Предмет дослідження: психологічні особливості готовності школярів до професійного вибору.

За результатами дослідження запропоновано психологічну роботу щодо формування психологічної готовності школярів до професійного вибору.

Одержані результати можуть бути використані в процесі роботи з старшокласниками щодо формування їхньої готовності до професійного вибору.

Дипломник Оксана ВУСАТЮК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 1 грудня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ	11
1.1 Теоретичні аспекти проблеми дослідження проблеми готовності школярів до професійного вибору у працях науковців.....	11
1.2 Феномен готовності до професійного вибору як предмет психологічного дослідження: зміст, структурні компоненти та фактори.....	18
1.3 Професійний вибір як основне психічне новоутворення школярів.....	28
Висновки до розділу.....	45
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГОТОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ.....	47
2.1 Організація, етапи та психологічний інструментарій емпіричного дослідження.....	47
2.2 Результати дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору.....	57
2.3 Психологічна робота щодо формування психологічної готовності школярів до професійного вибору.....	69
Висновки до розділу.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	87
ДОДАТКИ.....	94
ДОДАТОК А «Диференціально – діагностичний опитувальник».....	94
ДОДАТОК Б «Методика карти інтересів»	97
ДОДАТОК В «Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії»	100
ДОДАТОК Г «Методика визначення професійних схильностей».....	103
ДОДАТОК Д «Практичні поради старшокласникам у виборі майбутньої професії та подальшому працевлаштуванні за спеціальністю».....	108

ВСТУП

Актуальність теми. Глибокі соціальні, психологічні та економічні зміни, що впливають на старшокласників, у поєднанні з військовими конфліктами, зробили вибір професії все більш важливим для учнів середніх шкіл. Цей процес є особливо критичним, оскільки в таких умовах вибір професії виходить за межі простого професійного вибору і стає питанням особистої безпеки, стабільності та соціальної відповідальності. Люди переорієнтовують свій вибір на професії, що мають важливе суспільне значення. Особливо в умовах війни учні середніх шкіл все частіше обирають професію в медицині, психології, військовій справі та волонтерській діяльності. Молоді люди починають оцінювати професії не лише за рівнем доходу чи престижу, а все частіше за їхнім потенціалом робити внесок у суспільство, допомагати іншим та захищати Батьківщину. З огляду на додатковий тиск, який військовий конфлікт чинить на прийняття рішень, надзвичайно важливим є надання психологічної підтримки та професійної орієнтації.

Військовий конфлікт змінює ринок праці, змушуючи молодь обирати професії, які залишаються актуальними навіть у кризових ситуаціях, щоб пристосуватися до нових реалій. Тому надзвичайно важливо впроваджувати програми професійної орієнтації, придатні для умов воєнного стану, а також підтримувати психічне здоров'я учнів за допомогою індивідуального консультування та залучати молодь до волонтерської та суспільної діяльності як способу самопізнання.

Саме тому на даному етапі все більше зростає потреба у фахівцях, здатних ефективно вирішувати питання планування та реалізації своєї професійної діяльності. Тому необхідно формувати у молодого покоління позитивне, інноваційне ставлення до професійного вибору, самоорганізації та самореалізації.

Закінчення середньої школи вимагає від старшокласників вибору спеціальності, що вимагає самопізнання, саморозуміння та самосвідомості.

Однак практика показує, що професійний вибір молодих чоловіків і жінок стає емоційним центром їхнього життя, що є складним завданням, яке не може задовольнити інтереси, бажання та потреби молоді.

Питання психологічної готовності людини до роботи є одним з найважливіших у контексті її професійного розвитку. Психологічна готовність до вибору освіти є важливою складовою вільного вибору освітнього шляху. Ця складова може бути пояснена стабільними психологічними характеристиками, притаманними конкретній особистості, і є певним психологічним станом, стабільною рисою особистості.

Сучасна реформа освіти спрямована на навчання учнів ключовим життєвим навичкам. Вибір професії є однією з основних потреб школярів, що відбувається на етапі формування основних психологічних рис особистості: особистісного, соціального та професійного вибору. В ідеалі такий вибір має бути самостійним, свідомим і обдуманим, з урахуванням усвідомлення старшокласниками своїх психологічних особливостей і потенційних можливостей, з акцентом на власні сильні сторони особистості та потреби сучасного ринку праці.

У контексті «Нової української школи» вибір професії старшокласниками в умовах військового конфлікту є особливо важливим, оскільки поєднує виклики сучасної освіти та глибокі соціальні перетворення. НУШ зосереджується на розвитку здібностей учнів, критичного мислення, незалежності та відповідальності. У воєнний час ці принципи стають ще важливішими: професійний вибір є частиною особистого розвитку; нова шкільна освіта розвиває в учнів здатність до рефлексії, самосвідомості та прийняття зважених рішень, що є надзвичайно важливим в умовах нестабільності; зміна ціннісних орієнтирів. Військовий конфлікт вимагає нових підходів до професійної орієнтації з урахуванням психологічного стану учнів, невизначеності майбутнього та змін на ринку праці.

Багато вчених досліджували питання вибору професії, зокрема Л. Гуцан, Д. Закатнов, Е. Зір, О. Ігнатович, О. Морін, З. Охріменко, М. Пряжников, Н.

Сургунд, С. Чистякова віддають перевагу свідомому самовизначенню професії. На думку Е. Клімова, О. Онаца, Н. Бірченко, О. Сергієнкової, Б. Федоришина, процес професійного вибору вимагає активізації самопізнання особистості. В. Кобченко, В. Синявський, Б. Федоришин. Бельська, І. Заєць, С. Карпіловська підкреслюють, що проведення ретельної та всебічної психологічної діагностики учнів старших класів з метою визначення їхнього індивідуального типу та пов'язування його з майбутніми сферами професійної діяльності є дуже зручним підходом.

Проблема професійного вибору молодого покоління є темою наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Аналіз літератури показує, що дослідження проблеми фахового вибору професії проводиться в різних галузях, серед яких слід виділити професійну орієнтацію (Е. Головаха, А. Голомшток, Е. Клімов, М. Пряжников, П. Пряжников), професійний розвиток (А. Деркач, Т. Кудрявцев, А. Маркова, Т. Чернікова, Е. Зір).

Актуальність проблеми дослідження зумовило вибір теми: «Психологічні особливості готовності школярів до професійного вибору».

Об'єкт дослідження – готовність до професійного вибору як психологічний феномен.

Предмет дослідження – психологічні особливості готовності школярів до професійного вибору.

Мета дослідження – підвищення рівня готовності молоді до вибору професії шляхом впровадження курсу «Основи вибору професії», розробленого на основі результатів теоретико-емпіричного дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору.

Мета дослідження реалізується через конкретні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми дослідження в працях науковців, розкрити феноменологію поняття психологічної готовності школярів до професійного вибору, його зміст, структурні компоненти та фактори впливу.

2. Проаналізувати зміст професійного вибору як основного психічного новоутворення школярів.

3. Обґрунтувати вибір методик діагностики готовності школярів до професійного вибору та емпірично дослідити психологічні особливості готовності школярів до вибору професії.

4. Запропонувати психологічну роботу щодо формування психологічної готовності школярів до професійного вибору.

Гіпотеза дослідження: припущення про те, що застосування розроблених практичних рекомендацій сприятиме формуванню психологічної готовності школярів до вибору професії.

Методологію дослідження складають:

- *теоретичні методи:* аналіз літературних джерел, нормативних документів, їх синтез, порівняння, узагальнення та класифікація;

- *емпіричні:* опитування, анкетування, тестування; спостереження; для досягнення мети дослідження були застосовані такі психодіагностичні методики: Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО за Є. Климовим); Методика карти інтересів А. Голомшток в модифікації Г. Резапкіной, Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії (розроблено Д. Барбуто та Р. Сколком, переклад О. Сидоренко), «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

Практичне значення роботи: полягає в можливості використання у профорієнтаційній діяльності спеціалістів закладів загальної середньої освіти запропонованої нами психологічної роботи щодо формування професійної готовності старшокласників до професійного вибору.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад загальної середньої освіти «Ліцей №1 імені Володимира Красицького Хмельницької міської ради»

Апробація результатів дослідження: відбувалась шляхом публікації: статті Вусатюк О., Сургунд Н. Психодіагностика готовності старшокласників до професійного вибору. *Psychology Travelogs: науковий журнал*. 2025. №3.

С.15-26. та тез конференції Вусатюк О., Сургунд Н. Феномен готовності до професійного вибору як психологічна проблема. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору: матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 листопада 2025 р.) / редкол.: Т. В. Комар, Д. Є. Карпова; С. О. Рабійчук; Хмельницький національний університет, кафедра психології та педагогіки. Хмельницький, 2025. 356 с. С. 57-61.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (62 найменування) та 5 додатків. Загальний обсяг дипломної роботи складає 106 сторінок тексту (основна частина – 84 сторінки).

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

1.1 Теоретичні аспекти проблеми дослідження у працях науковців

Питання професійного вибору у професійній діяльності є ключовим питанням взаємодії між особистістю та суспільством, а також важливою подією для розуміння сенсу життя людини. Однак через недостатньо чітке тлумачення явища професійного вибору у професійній діяльності та різні підходи до цього питання, його походження стає нечітким.

О. Музика [32] пояснює, що питання професійного вибору вже давно досліджується в психології з різних методологічних позицій. Він вказує, що професійний вибір неможливий без усвідомлення навколишнього світу та свого місця в ньому, визначення життєвих цілей, завдань і планів, організації та реалізації життя. Іншими словами, людина усвідомлює, ким вона є зараз, чого вона хоче і ким вона може стати в майбутньому, і на основі цього визначає вектор розвитку своєї особистості. Цей вибір, безумовно, є цінним, оскільки ґрунтується на розумінні цінності особистісних ресурсів, необхідних для самореалізації в соціальному ціннісному просторі.

Р. Мотрук пише, що багато вчених (Л. Божович, О. Бондаренко, М. Єрмолаєва, З. Карпенко, Т. Титаренко) аналізують професійний вибір у контексті розвитку суб'єктності, включаючи формування відповідної структури ціннісної сфери, пов'язаної з пошуком відповідей на сенс існування [31, с. 153].

Н. Швець, Т. Третьякова [51] вважають професійний вибір складним, багатоетапним процесом розвитку людини, що включає особистісні, соціальні, професійні та інші елементи. Ці типи постійно взаємодіють, відбуваються послідовно або одночасно, є взаємозалежними. При цьому життєвий професійний вибір є основою інших типів і починається з першої хвилини реалізації людиною своїх особистих цілей.

Л. Оліховська проаналізувала наукові дослідження та дійшла висновку, що ні міжнародна, ні вітчизняна наукова спільнота ще не розробили єдиної теорії для пояснення процесу вибору професії. Зарубіжні психологи трактують вибір професії як довготривалий, безперервний процес, що передбачає надання особистостям індивідуалізованих професійних рекомендацій та виявлення їхнього потенціалу, креативності, оригінальності та унікальних якостей. Натомість вітчизняні психологи пов'язують вибір професії з вибором професійного шляху, самоактуалізацією, самотрансценденцією, самореалізацією в різних сферах життя та самосвідомістю [13].

Л. Оліховська також зазначила, що вітчизняні дослідники наголошують на ролі вибору професії у формуванні особистості. Зокрема, Г. Радчук розглядає вибір професії як фактор формування професійної особистості, тоді як О. Мерзлякова описує його як фактор саморозвитку старшокласників. І. Маноха аналізує це явище з точки зору професійного потенціалу особистості. А. Нежута зазначає, що вибір професії є важливим показником соціально-психологічної зрілості особистості, її самоактуалізації та потреби в самоактуалізації [34].

За словами А. Авер'янової, якщо зарубіжні дослідники досліджують питання, пов'язані з вибором професії, в рамках теорій розвитку професії та професійної орієнтації, то вітчизняні дослідники розглядають вибір професії як складову формування особистості під час здобуття середньої освіти, момент самостійного прийняття рішень або тривалий процес опанування професії та досягнення самореалізації в ній. Водночас сучасні дослідники розглядають вибір професії як процес саморозвитку, творче починання, яке дозволяє людям стати господарями власного життя. У цьому процесі важливо не лише зрозуміти та обрати професійний шлях, а й самостійно сформувавши цей шлях [1].

Після теоретичного аналізу інформаційних джерел Л. Федоренко дійшла висновку, що психологічна спільнота ще не дійшла остаточного визначення поняття «вибір професії», але можна виділити три основні перспективи.

1) Аналіз вибору професії з точки зору проблеми вибору професії, що триває протягом усього життя особистості. За В. Франклом, вибір професії – це здатність особистості вийти за межі свого «я» та відкрити для себе новий сенс у певній ситуації.

2) Аналіз професійного самовизначення в контексті вікових особливостей психологічного та особистісного розвитку підлітків (Є. Головаха, Л. Божович та ін.)

3) Аналіз професійного самовизначення в контексті формування особистості як суб'єкта професійної діяльності та формування професійної самосвідомості (Є. Зір, Є. Клімов, Д. Супер та ін.) [53].

О. Вітковська [5] стверджує, що вибір професії – це цілісний та інтегрований процес, через який реалізуються важливі людські цінності, надаючи певної форми життєвому вибору на соціальному, особистісному та професійному рівнях. Вибір професії – це процес, через який молоді люди обирають напрямок та масштаби свого майбутнього розвитку, реалізують свої особистісні якості та здібності, а також обирають соціальне середовище, в якому вони можуть реалізувати свої моральні цінності та життєві цілі.

О. Джура описує такі аспекти вибору професії:

1) Вибір професії – це вибіркова позиція індивіда щодо світу праці та конкретної професії.

2) Вибір професії свідомо визначається з урахуванням вимог професійної діяльності, власних характеристик та здібностей, а також соціально-економічних умов.

3) Вибір професії відбувається протягом усього професійного життя. Людина постійно розмірковує та переосмислює своє професійне існування та захищається в професії.

4) На вибір професії індивіда впливають різні події, зокрема закінчення середньої школи чи професійно-технічного училища та зміна місця проживання.

5) Вибір професії є важливим сигналом потреби індивіда в соціально-психологічній зрілості, самореалізації та самоствердженні [13].

А. Боднар та Н. Макаренко [4] наголошують, що в психології та педагогіці розвиток професії вважається особистісним процесом, основним компонентом якого є особистісний вибір. Вчені вказують на притаманну суперечність у процесі розвитку професії. На суспільному рівні це проявляється як конфлікт між практичними вимогами професії, життєвим планом людини та потребою суспільства в кваліфікованих кадрах. На психологічному рівні це відображає напругу між потребою в самоактуалізації та потребою в суспільній корисності.

Г. Радчук розглядає вибір професії не просто як конкретний акт у процесі формування професії, а як важливу основу самої професії. Це постійне прагнення відкривати та знаходити сенс у своїй професійній діяльності, усвідомлювати професійні цінності та вирішувати проблеми, що виникають у дедалі динамічнішому та складнішому професійному контексті [34].

О. Кумпан вважає, що вибір професії особистості є одночасно процесом загального професійного розвитку та наслідком її діяльності як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Він вказує, що психологічні умови процесу вибору професії включають загальні риси особистості, темперамент, характеристики системи ціннісних орієнтацій, здібності та навички, мотивацію вибору професії, амбіції та сприйняття особистістю перспектив свого розвитку. До соціальних умов належать соціальні вимоги, розвиток навичок та міжнародні відносини [26].

Н. Сердюк та Ю. Кейдун стверджують, що вибір професії є ключовим етапом професійної траєкторії особистості, який можна сприймати як постійний пошук сенсу в професійній діяльності. Важливо зазначити, що вибір професії – це циклічний процес навчання та практики, вирішальна життєва подія, яка визначає майбутні дії в професійному розвитку особистості. Більше того, суть вибору професії полягає в потребі професійних навичок поряд з розвитком самосвідомості, цінностей та етики [46].

К. Горішня вказує, що, згідно з поглядами В. Лозовецької, особи, які мають професійну самоідентичність, перестають бути пасивними об'єктами впливу суспільства, держави та громадських організацій при визначенні своєї професійної долі. Натомість вони стають самостійними суб'єктами дії, більш відкритими до власних потреб [9].

О. Джура зазначає, що завдання професійного вибору є такими: 1) формування ставлення до особистої діяльності та самосвідомості як передумови професійного вибору; 2) ознайомлення з професією та правилами її вибору, потребами ринку праці; 3) підвищення самосвідомості та формування «самообразу» як суб'єкта майбутньої професійної діяльності; 4) розвиток здатності порівнювати «самооцінку» з потребами ринку праці та вимогами професії до особистості, на основі чого обмірковувати професійні плани та перевіряти їх; 5) створення умов для виявлення можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом організації професійних тестів; 6) виховання важливих професійних якостей; 7) формування мотивації та психологічної готовності до зміни професії та переорієнтації на нову діяльність; 8) сприяння формуванню загальних і загальнопрофесійних якостей [12].

Іноземні вчені визначили психологічні фактори, що визначають професійну самоідентичність: Зигмунд Фрейд (С. Фрейд) — базова структура несвідомих потреб і сублімація; Керолайн Хорні (К. Хорні) — вплив соціокультурних традицій; Адлер (А. Адлер) — комплекси неповноцінності та прагнення до переваги; Мозер (У. Мозер) — формування так званого «драйву» з незадоволених дитячих потреб, що може визначати певні траєкторії професійного розвитку. Одночасно вплив соціокультурних факторів на вибір професії підкреслюється в теоріях Роу (Е. Роу) — роль батьківського виховання — та Берна (Е. Берна) — вплив середовища проживання [31].

Питання вибору професії є центральним у психології розвитку особистості, освіти та соціології. Міжнародні вчені приділили цій темі значну

увагу, враховуючи як індивідуально-психологічні, так і соціально-економічні фактори. Основні методології, описані в працях видатних дослідників, такі:

1. Класична концепція вибору професії.

Ф. Парсонс (США, початок 20 століття) був засновником професійного консультування. У своїй книзі «Вибір професії» (1909) він припустив, що вибір професії залежить від розуміння своїх здібностей та схильностей, розуміння вимог та перспектив роботи, а також здатності пов'язати ці два аспекти. Його метод став основою теорії особистісних факторів.

Д. Сопер (США) запропонував теорію розвитку професії (1953), яка постулює, що вибір професії – це довгостроковий процес, що включає розвиток «професійного образу себе». Він розділив етапи професійного розвитку на ріст, дослідження, формування, підтримку та спад. Е. Гінзберг, С. Гінзберг, С. Аксельрад та Дж. Герман (1951), автори теорії професійного розвитку, наголошували, що вибір професії — це не одноразовий акт, а процес, який триває від дитинства до юності. Вони запропонували три стадії: стадію фантазії, стадію спроби та стадію реальності.

2. Психологічні теорії вибору професії.

Дж. Голланд (1959; 1997) розробив теорію типів особистості та середовища. Він запропонував шість типів: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, традиційний, підприємницький та художній. Люди шукають професії, які відповідають їхнім типам особистості, а задоволення від роботи залежить від ступеня відповідності між особистістю та середовищем.

А. Маслоу (хоча й не безпосередньо, через свою теорію ієрархії потреб) пояснює, що вибір професії залежить від бажання задовольнити потреби: спочатку задовольняються основні потреби, а потім досягається самоактуалізація.

Д. Крюгер, Е. Штумпф та ін. (сучасні дослідження) вивчають вплив когнітивного стилю, мотивації та емоційного інтелекту на вибір професійного шляху.

3. Соціологічний підхід.

П. Бурдьє, Е. Дюркгейм та Т. Парсонс аналізують вибір професії з точки зору соціальної стратифікації, сімейних традицій та культурного капіталу.

Наприклад, Бурдьє наголошує, що професійна орієнтація насамперед залежить від соціального контексту та освітнього середовища.

4. Сучасні дослідження (XX-XXI століття).

Дослідження сучасних західних вчених (М. Савікас, Р. Лент, С. Браун, Г. Хакетт) представили соціально-когнітивну теорію розвитку професії. Ця теорія, заснована на концепції самоефективності Бандури, пояснює вибір професії як взаємодію особистих інтересів, самоефективності та соціальної підтримки.

Ця теорія зосереджена на глобалізації та цифровізації. Сучасний вибір професії часто передбачає кілька змін у житті, а не лише одну, і наголошує на тому, що підготовка до професійної мобільності та перепідготовки стала ключовою компетенцією.

Тому міжнародні вчені досліджують питання вибору професії з різних точок зору, включаючи індивідуальну психологію (здібності, інтереси, цінності), соціокультурну (сім'я, суспільство, економіка) та розвиток (вибір професії як процес, що триває все життя) [32].

Отже, сучасна психологія має багатий досвід у галузі теорії вибору професії. Існування різноманітних перспектив пояснюється не лише складністю цього явища, але й специфікою конкретних національних та соціальних контекстів. У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців вибір професії розглядається як складний та тривалий процес, що охоплює кілька етапів індивідуального розвитку. Зарубіжні дослідники (Ф. Парсонс, Д. Супер, Д. Голланд, Е. Гінзберг та ін.) зосереджувалися на узгодженні індивідуальних здібностей з професійними вимогами, формуванні професійної самосвідомості та впливі соціального середовища. Вітчизняні дослідники (К. Ушинський, В. Сухомлинський, Г. Костюк, О. Мороз та ін.) наголошували на освітній цінності праці, необхідності раннього формування

професійних інтересів та зв'язку між вибором професії та цінностями, ідеалами та соціальними вимогами.

Загалом, і зарубіжні, і українські підходи є взаємодоповнюючими: перші дають науково-теоретичні моделі професійного розвитку, другі — підкреслюють гуманістичний, виховний і соціальний зміст самостійного професійного вибору. У сучасних умовах вибір професії трактується як безперервний процес самопізнання, адаптації та самореалізації особистості в мінливому світі праці.

1.2 Феномен готовності до професійного вибору як предмет психологічного дослідження: зміст, структурні компоненти та фактори

Психологічна підготовленість є важливою складовою вільного вибору освітніх шляхів для конкретних освітніх опцій. Цю складову можна пояснити стабільними психологічними характеристиками, притаманними конкретним особам, а саме психологічним станом, який є стабільною рисою особистості. З іншого боку, короткострокова готовність є окремим психологічним станом, що характеризується залученням суб'єкта до конкретних дій та концентрацією свідомості на виконанні цих дій (певна установка). Це визначення як технічний термін було вперше запропоновано білоруськими вченими М.І. Дяченком та Л.А. Кандибовичем у 1976 році. Варто зазначити, що автори у своїх дослідженнях розуміють готовність як «...психологічне ставлення до здійснення діяльності... за наявності певного внутрішнього настрою, який сприятиме ініціативності суб'єкта, цілеспрямованості та корекції поведінки» [10, с. 34].

Водночас, визначаючи це явище, можна зазначити наявність таких допоміжних компонентів: мотивація у вигляді позитивного ставлення та інтересу до певної сфери діяльності; орієнтири — усвідомлення та розуміння всіх особливостей та професійних вимог цієї діяльності тощо. Ці компоненти

демонструють, що психологічна готовність — це складне явище зі специфічними допоміжними компонентами [7].

З точки зору С.В. Максименка та О. Пелеха, психологічна готовність є «...першорядною передумовою цілеспрямованої діяльності, її норм та її реальності» [30, с. 27]. Ці два автори розрізняють індивідуалізований та функціональний підходи до визначення готовності, які відрізняються кількома способами.

Відмінною рисою індивідуалізованого підходу є те, що психологічна готовність пов'язана з потребами та усвідомленням індивідом діяльності, впливає на поведінку та є передумовою успішної професійної діяльності. У рамках функціонального підходу це значення може змінюватися.

Ця методологія розглядає психологічну готовність як стан психологічного функціонування, що знаходиться між психічними процесами та особистісними характеристиками, забезпечуючи тим самим загальну функціональну здатність.

О. Поканевич, у рамках функціонального підходу, зазначає, що психологічна готовність характеризується наступним: розумінням професійних обов'язків та функцій; застосуванням цих знань, разом із життєвим досвідом, для вирішення практичних завдань; здатністю генерувати ідеї та гнучко мислити; здатністю обирати форму навчання на основі особистих переконань; готовністю відповідати на питання «Чому це потрібно?»; здатністю набувати конкретних навичок та компетенцій завдяки цій формі навчання; адекватною самооцінкою власної готовності; та відповідністю вимогам навчальних закладів [42].

На нашу думку, найточніше визначення психологічної готовності дає О. Мельник: «...систематичне формування особистості, що складається з певної кількості компонентів, які взаємодіють, розвиваються, є об'єктом цілеспрямованого формування та разом забезпечують самостійний вибір професії» [31, с. 121]. З цим важко не погодитися, оскільки, як зазначалося

вище, ці компоненти є психологічно підготовленими та залежать від самої людини.

Поняття «психологічна готовність» може мати різні значення, але зрештою, вибір освітнього напрямку та майбутньої освітньої траєкторії вимагає обґрунтованого індивідуального рішення. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що психологічна готовність учнів до вибору освітнього напрямку у старшій школі – це складне явище, тісно пов'язане з їхніми конкретними мотивами, бажаннями, потребами та інтересами [25, 26]. Щоб зрозуміти процес та методологію цього вибору, спочатку розглянемо освітній напрямок української системи освіти, а потім – освітній напрямок систем освіти ЄС та США. Питання психологічної готовності особистості є одним із найважливіших питань у просуванні по службі. Розбіжності у визначенні поняття психологічної готовності призвели до суперечливих поглядів, що призвело до неузгоджених процедур застосування цього поняття на експериментальному рівні.

Психологічна готовність визначає сутність якостей та стану особистості. Підготовка – це не просто симптом чи характеристика особистості; це показник інтенсивності її діяльності та критерій вимірювання її професійної компетентності. Психологічна готовність охоплює, з одного боку, професійні знання, навички та здібності, а з іншого – такі риси особистості, як переконання, здібності, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, розумова спрямованість, професійний настрій, емоції та моральний потенціал. Ці риси є важливими для успішного виконання людиною своїх професійних обов'язків.

Основа психологічної готовності полягає в психологічних процесах і рисах. Вони формують основу особистісних характеристик. Психологічні атрибути, психологічні риси та моральні якості становлять основу для майбутніх фахівців, щоб зрозуміти психологічні функції роботи, кар'єрне позиціонування, оптимальні методи роботи та взаємозв'язок між здібностями

та компетенціями. Вони також представляють визначальні риси психологічної готовності особистості.

Суть психологічної готовності охоплює загальні характеристики особистості, такі як моральні, емоційні та вольові якості; професійні та етичні переконання; бажання; звички; знання; навички та здібності; а також взаємодію між об'єктивними та суб'єктивними факторами, що сприяють високому рівню психологічної готовності. Психологічна готовність, ситуативний психологічний стан, виникає під час виконання конкретного завдання. Вона втілює як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики та вимоги майбутньої ситуації, визначаючи успіх чи невдачу дії в певний момент часу [42].

Індивідуалістичний підхід розглядає психологічну готовність як суттєвий елемент загального розвитку особистості.

З одного боку, психологічна готовність охоплює професійні знання, навички та здібності. З іншого боку, вона охоплює такі риси особистості, як переконання, навчальні здібності, інтереси, професійна пам'ять, навички мислення, увага, навчальний склад розуму, трудова діяльність, емоції та моральний потенціал, які сприяють успішному виконанню професійних обов'язків.

Загалом, різні автори в психологічній літературі по-різному визначали поняття «психічна готовність до професійної діяльності», залежно від їхнього тлумачення. Г. Балл, М. Дяченко, Л. Кандибович, Л. Кондрашова. Такі вчені, як Н. Кузьміна та В.А. Сластьонін, провели структурний аналіз психічної готовності до професійної діяльності. Ці вчені вважають, що психічна готовність до професійної діяльності складається з кількох компонентів, кожен з яких має свій унікальний процес формування та розвитку.

До психічних якостей, що сприяють психічній готовності до професійної діяльності, належать:

- Цілеспрямованість (здатність керувати роботою для досягнення конкретних цілей);

- Самоконтроль (здатність зберігати самоконтроль у будь-якій ситуації);
 - Наполегливість (довгострокова відданість досягненню поставлених цілей);
 - Ініціативність (готовність та здатність психологів пропонувати творчі підходи до вирішення проблем);
 - Рішучість (здатність приймати обдумані рішення та швидко їх впроваджувати);
 - Самостійність (відносна несприйнятливості до зовнішніх впливів);
- Самокритичність (готовність визнавати та виправляти свої помилки та прорахунки). Психофізіологічний вимір психологічної готовності включає наступне: впевненість у собі, бажання наполегливо виконувати завдання, здатність вільно контролювати свої та чужі дії, професійну ефективність, мотивацію та саморегуляцію, врівноваженість та наполегливість, а також гнучкий темп роботи. Ці характеристики та здібності дозволяють психологам ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Когнітивно-операційний аспект психологічної готовності включає увагу, сприйнятливості, пам'ять, навички мислення, компетенції, знання, поведінку, маніпулювання та професійні орієнтації, такі як вимірювання. Ці фактори є важливими для успішного виконання роботи [13].

Компонент оцінювання включає самооцінку власної професійної та психологічної готовності та коригування процесу вирішення професійних завдань з використанням оптимальних ментальних моделей.

Отже, готовність – це складна характеристика, яка визначає трудову компетентність людини. Це включає позитивне ставлення до роботи, риси особистості та стабільні когнітивні сприйняття; накопичені знання, навички та компетенції у відповідних сферах; а також специфічні психологічні характеристики в сенсорній та когнітивній сферах, які відповідають вимогам конкретної діяльності.

Вибір професії – це складний процес, який вивчають психологи з різних точок зору. Психологія вибору професії досліджує цей процес з різних боків,

враховуючи індивідуальні характеристики, соціокультурні фактори та соціальні впливи. Одним з ключових аспектів вибору професії є розуміння своїх інтересів, здібностей та цінностей [13]. Теорія типів особистості Дж. Голланда та її кореляція з професіями допомагає нам зрозуміти, які професійні сфери найкраще відповідають унікальним характеристикам людини. Згідно з цією теорією, типи особистості поділяються на шість категорій (реалістичний, інтелектуальний, соціальний, підприємницький, художній та традиційний), кожна з яких має відповідну сферу професійної діяльності. Окрім індивідуальних характеристик, вибір професії також пов'язаний із зовнішніми факторами, такими як економічні умови, умови ринку праці, соціальні очікування та культурний фон. Наприклад, у сучасному суспільстві швидкий технологічний прогрес впливає на вибір професії, підвищуючи важливість певних професій та знижуючи популярність інших [14]. Сучасне суспільство швидко змінюється, і те, що популярне сьогодні, може застаріти завтра. Тому вкрай важливо розвивати гнучкість та адаптивність під час вибору професійного шляху [3].

Вибір професії є одним з найважливіших рішень у житті. «Це складний акт самовизначення — свідомий вибір певної життєвої позиції, яка в кінцевому підсумку стає вирішальною у вирішенні певних екзистенційних дилем» [26]. Цей вибір є вирішальним етапом у особистому розвитку кожної людини, формуючи її майбутню життєву траєкторію та кар'єрні можливості. Не менш важливим є зростання значення гнучкості та адаптивності у професійній сфері в сучасному суспільстві, оскільки технологічний прогрес та економічні зміни швидко трансформують ринки праці. Отже, обираючи професію, потрібно бути готовим до постійного саморозвитку, набуття нових навичок та адаптації до суспільних змін. Враховуючи всі фактори, вибір професії можна розглядати як складний процес, що вимагає ретельного аналізу та відповідального прийняття рішень. Цей процес має вирішальне значення для особистої самореалізації, професійних досягнень та загального благополуччя. Психологічні фактори у виборі професії відіграють значну роль

у професійній траєкторії та особистому розвитку кожної людини. Вибір професії є складним процесом, що вимагає врахування різних психологічних факторів, які впливають на прийняття рішень [20].

Інтереси відображають те, що людині справді подобається та чим вона цікавиться. Це можуть бути конкретні сфери діяльності, предмети або види діяльності. Інтереси суттєво впливають на мотивацію та задоволення від роботи. Навички та здібності також відіграють значну роль у виборі професії. Люди зазвичай обирають професію, яка дозволяє їм розвивати свої сильні сторони та ефективно використовувати свої навички. Цінності визначають те, що людина вважає важливим у житті. Цінності можуть включати такі фактори, як соціальна відповідальність, креативність та незалежність [21].

Цінності визначають мотивацію та задоволення, яке люди отримують від обраної ними діяльності. Теорії вибору професії, такі як теорія Дж. Голланда, досліджують зв'язок між особистісними характеристиками та вибором професії [1]. Ці теорії забезпечують основу для розуміння та аналізу вибору професії з психологічної точки зору. Успішний вибір професії вимагає глибокого розуміння особистісних характеристик та врахування психологічних аспектів, таких як інтереси, навички, цінності та риси особистості. Тільки враховуючи ці фактори, люди можуть знайти професію, яка відповідає їхнім потребам та здібностям, сприяючи особистому задоволенню та професійному розвитку. Сучасний економічний клімат та ринок праці ставлять перед людьми складні виклики, вимагаючи від них врахування різних соціальних та економічних факторів під час вибору професії [22].

Економічна нестабільність країни, високий рівень безробіття та дедалі жорсткіша конкуренція на ринку праці ставлять виклик кожному, хто має обрати професію, яка не лише відповідає його інтересам та здібностям, але й забезпечує матеріальну стабільність та соціальне забезпечення. Важливим соціальним фактором у виборі професії є рівень заробітної плати. Для багатьох людей важливо мати можливість забезпечити себе та свої сім'ї достатнім

рівнем доходу, що дозволяє їм жити комфортним життям та досягати своїх фінансових цілей [26]. Тому, обираючи професію, люди враховують рівень заробітної плати в певній галузі та вплив цього рівня заробітної плати на їхнє фінансове становище.

Вибір професії – це багатоетапний процес і одне з найважливіших рішень у житті. Він впливає на майбутній кар'єрний шлях людини, задоволення від роботи, фінансове благополуччя, особисте щастя та самореалізацію. Цей процес може бути складним і трудомістким, вимагаючи ретельного прийняття рішень, обережних кроків та аналізу ваших цілей і здібностей.

Перший крок – це дослідження та збір інформації про різні професії, які вас цікавлять. Це може включати вивчення різних професій через онлайн-дослідження, консультації з фахівцями в різних галузях та відвідування семінарів, майстер-класів чи інших заходів.

Другий крок – це дослідження та аналіз зібраної інформації, щоб визначити професію, яка найкраще відповідає вашим інтересам, навичкам, цілям та потребам. Це може включати оцінку переваг і недоліків кожної професії, розуміння ринкових тенденцій та аналіз того, як ці професії відповідають вашим цілям і цінностям.

Третій крок – це експериментування з обраною професією або її аспектами. Це може включати стажування, волонтерство, курси або участь у проектах для отримання практичного досвіду в обраній вами галузі. Це розширить ваш досвід і допоможе вам визначити, чи відповідає обрана кар'єра вашим очікуванням. Четвертий етап включає остаточний вибір професії та початкове планування професії. На цьому етапі люди повинні ретельно розглянути всі «за» та «проти», врахувати свої здібності та обмеження, а також визначити, як досягти своїх професійних цілей. Попереднє планування професії допомагає встановити конкретні кроки та стратегії для досягнення успіху в обраній ними галузі. Кожен етап є вирішальним у процесі вибору професії та служить основою для майбутнього особистісного та професійного

розвитку. На вибір професії впливають різні мотивації та фактори, які можна умовно поділити на зовнішні та внутрішні [33].

Кожна мотивація впливає на рішення обрати певну професію чи сферу діяльності. Таким чином, до зовнішніх факторів належать:

1. Соціальне сприйняття: Громадська думка, стереотипи та сприйняття певних професій можуть впливати на вибір професії. Наприклад, певні професії можуть мати високий статус у громадській свідомості, що може спонукати людей обирати ці професії, навіть якщо вони не мають вільної волі чи здібностей.

2. Культурні та історичні фактори: Традиції, цінності та історичне походження також можуть впливати на вибір професії. Наприклад, певні професії можуть бути більш поширеними або більш шанованими в певних культурах, що може впливати на вибір професії.

3. Економічні фактори: Висока заробітна плата, можливості професійного зростання та економічна стабільність є важливими факторами вибору професії, особливо для тих, хто прагне матеріального багатства [28].

Внутрішні фактори:

1. Здібності та навички: Риси характеру, особливо здібності та навички, відіграють ключову роль у виборі професії. Людина зазвичай обирає професію, яка дозволяє їй повною мірою використовувати свої здібності та навички.

2. Особистість та характер: Такі риси особистості, як комунікабельність, стійкість до стресу та організаторські здібності, можуть впливати на професію, якою людина найбільше задоволена та в якій має найбільші шанси на успіх.

3. Хобі та інтереси: Те, що людині подобається робити або чим вона цікавиться, може визначити її вибір професії. Люди схильні шукати роботу, яка приносить не лише дохід, але й захоплення та задоволення.

4. Оптимізм та впевненість у собі: Впевненість у собі та віра у власні здібності є важливими факторами вибору професії.

Щодо мотивації професії, психолог Джон Голланд у своїй книзі «Розвиток професійних інтересів» зазначив, що основними мотивами вибору професії є інтерес, здібності та цінності [52]. Дж. Голланд запропонував модель для опису цих мотивацій, яку він назвав «кодексом інтересів». Кодекс містить шість основних категорій інтересів:

1. Практичний тип – люди, які люблять працювати з інструментами, машинами, електроприладами тощо. Зазвичай вони працюють на роботах, пов'язаних з технологіями, будівництвом, технічним обслуговуванням тощо.

2. Інтелектуальний тип – люди, які зацікавлені в знаннях та інтелектуальній діяльності, такій як дослідження, аналіз та інтерпретація інформації. Зазвичай вони працюють у сферах науки, технологій або управління проектами.

3. Художній тип – люди, які люблять творчість та самовираження, такі як живопис, письмо, музика, драматургія, дизайн тощо. Вони працюють у сферах мистецтва, культури, дизайну тощо.

4. Соціальний тип – люди, які прагнуть працювати з іншими та сприяти розвитку та добробуту інших. Вони зазвичай працюють у таких галузях, як освіта, медицина, соціальна робота та управління людськими ресурсами.

5. Підприємницький тип – люди, які переважно прагнуть успіху та матеріального благополуччя. Вони зазвичай мають сильні лідерські якості та прагнуть влади та контролю. Вони працюють у таких сферах, як підприємництво та менеджмент.

6. Традиційний тип – люди, які вважають, що вони приймають та підтримують традиційні цінності та стандарти. Вони зазвичай працюють у таких сферах, як офісна робота, бухгалтерський облік та юриспруденція. Тому можна зробити висновок, що кожна людина може мати свої унікальні інтереси та захоплення, які визначають, яка професія більше підходить для неї з точки зору мотивації та адаптивності [29].

Враховуючи ці зовнішні та внутрішні фактори, мотивація допомагає людям приймати мудрі рішення та вибирати професію, яка відповідає їхнім

потребам, мріям та здібностям. У психологічних дослідженнях готовність до професії тлумачиться як загальна риса особистості, що охоплює когнітивні знання про світ праці, емоційні та мотиваційні схильності до вибору професії, а також якість прийняття рішень та вибору. Структурно вона включає ціннісно-мотиваційні фактори (інтереси, потреби та цінності), когнітивні фактори (знання про професію та свої здібності), афективно-вольові фактори (відповідальність та рішучість) та поведінкові фактори (фактичні дії, що вживаються для досягнення вибору професії).

На готовність впливають як внутрішні фактори (риси особистості, здібності, самосвідомість, самоефективність), так і зовнішні фактори (сім'я, освітнє середовище, соціально-економічні умови та культурні цінності). Тому підготовка до вибору професії не є миттєвим процесом; вона вимагає всебічної психологічної підтримки та сприяє успішному самовизначенню людини.

1.3 Професійний вибір як основне психічне новоутворення школярів

Для вибору майбутньої професії учнями старших класів середніх навчальних закладів необхідне систематичне оновлення методології дослідження, поглиблення та розширення значень ключових понять, а також модернізація методів профорієнтації. У психологічній практиці такі поняття, як «вибір професії», «фаховий вибір» та «особистісний ріст», тлумачаться по-різному. «Вибір професії» розглядається як процес, так і результат, за допомогою якого людина обирає свою позицію, цілі та самоіснування в певній життєвій ситуації, і є ключовим механізмом досягнення та реалізації особистої свободи. Вибір професії став важливою частиною важливих життєвих рішень, а його сутність полягає в активному усвідомленні та утвердженні власної позиції. Результатом вибору професії є здатність особистості досягати цілей, напрямку та способів діяльності, самостійно та цілеспрямовано їх реалізовувати [2].

За визначенням Н. А. Побірченко, «вибір професії» охоплює вирішальний процес прийняття рішень у всіх сферах людського життя. Безсумнівно, сутність вибору професії полягає в реалізації життєвого вибору в рамках професійної траєкторії. Вибір професії в житті включає соціальний вибір професії, особистий вибір професії та вибір професії. Іншими словами, вибір професії є невід'ємною частиною життя та тісно пов'язаний з вираженням творчості та реалізацією свого потенціалу на робочому місці [46].

І. Кон визначає «вибір професії» як процес активного самосвідомості, відкриття своєї «ідентичності», розвитку до соціальної зрілості та встановлення міжособистісних стосунків. Ґрунтуючись на методологічному аналізі феномену особистого вибору професії такими вченими, як Л. Виготський та Г. Костюк, ми можемо розглядати його як процес, за допомогою якого індивід активно визначає своє становище в суспільстві та усвідомлює сенс свого життя [28].

К. Абульханова-Славська розглядає вибір професії як особливу форму особистої діяльності, яка, у свою чергу, формує життєву позицію індивіда. Згідно з її тлумаченням, життєва позиція, життєвий шлях (тимчасова послідовність життєвих позицій) та життєвий сенс (загальне визначення життєвої позиції) разом складають життєвий шлях індивіда. Однак, поглиблений теоретичний аналіз К. Абульханової-Славської виходить за рамки самого процесу вибору професії та досліджує явища, похідні від нього. Дослідниця вказує, що життєва позиція – це узагальнення, сформоване індивідом на основі його цінностей та способу життя [1]. Вона також є похідною, що формується в процесі взаємодії зі світом, і слугує первинним детермінантом (рушійною силою) всіх життєвих проявів людини. Вчені стверджують, що життєва позиція індивіда втілює його потенціал розвитку, тобто сукупність об'єктивних та суб'єктивних можливостей (умов), що виникають завдяки цій позиції.

Поняття «професійний вибір» є більш конкретним, ніж «особистий професійний вибір». Якщо професійний вибір залежить від зовнішніх умов, то

особистий професійний вибір залежить від самої особистості. У вітчизняній літературі найбільш послідовні та всебічні обговорення питання індивідуального професійного вибору містяться в роботах Г. Балл, Є. Єгорова, Є. Зеєр, Є. Клімова, В. Кобченко, Н. Литвинової, О. Мерзлякової, Г. Резапкіної, Н. Побірченко, М. Пряжнікова, В. Синявського та Б. Федоришина.

Проблема професійного вибору часто пов'язана з: визначенням особистісних характеристик, потреб, інтересів, уподобань та цінностей старших школярів (Г. Балл, І. Бех, О. Ігнатович, В. Кобченко, Г. Костюк, О. Морін, З. Охріменко, Н. Побірченко, В. Рибалка, О. Сергеєнкова; Б. Федоришин та ін.); Ставлення до відповідальності за своє майбутнє (А. Лукіянчук, Г. Резапкіна, М. Садова, Г. Татаурова-Осіка та ін.); Саморозвиток і самореалізація (Л. Анциферова, Г. Балл, Є. Єгорова, Є. Клімов, І. Кон, А. Лукіянчук, О. Мерзлякова, Н. Побірченко, Є. Помиткін, Г. Резапкіна, В. Синявський, С. Чистякова, Б. Федоришин та ін.). За Ф. Зеєром, вибір професії – це процес визначення свого положення у складних ситуаціях і часто супроводжується внутрішнім конфліктом. До факторів, що сприяють цьому конфлікту, належать: а) невідповідності між компонентами орієнтації особистості (мотивація, самооцінка та цінності); б) невідповідності між характером професійної діяльності та професійною компетентністю; в) невідповідності між орієнтаціями на успіх, матеріальне благополуччя та професійне просування та рівнем розвитку основних професійних якостей; г) невідповідності між сприйняттям основних професійних якостей та реальними професійними можливостями; д) невідповідності між професійними можливостями та потенціалом і соціальними обмеженнями, що визначаються статтю, віком, расою та зовнішністю.

Тому Е. Зейер розглядає питання вибору професії в контексті психології праці. У цих рамках коло умов, що забезпечують успіх у кар'єрі, значно розширюється. Серед них найважливішим є питання особистого значення професійної діяльності. Люди протягом життя постійно змінюються. Автор стверджує, що одне й те саме завдання вибору професії може вирішуватися

по-різному на різних етапах розвитку (дитинство, підлітковий вік, молода дорослість тощо). Як зазначає Е. Зейер, вибір професії — це не просто вибір однієї професії з багатьох, а творчий процес особистісного розвитку. Ключовими елементами цього процесу є: вибіркове ставлення особи до професійного світу; врахування особистих характеристик, професійних вимог та соціально-економічних умов під час процесу вибору; вибір професії на все життя, постійне осмислення сенсу своєї професійної діяльності та професійна самоствердження; започаткування та реалізація цього процесу через інші події (такі як завершення освіти або переїзд до нового місця проживання); та розгляд вибору професії як втілення самоактуалізації та самореалізації, що відображає соціальну зрілість особи [4].

Е. Зеер зазначав, що вибір професії – це процес емоційного ставлення особистості до свого місця у професійному світі, на який впливають соціально-економічні умови, міжособистісні стосунки в колективі, вік та інші фактори. Однак домінуючу роль відіграє відповідальність особистості за власну діяльність та особистісний ріст [33]. Є. Клімов наголошував, що вибір професії для старшокласників – це самостійне планування свого життєвого шляху. Старшокласники є суб'єктами вибору професії, здатними займати активну та проактивну позицію та приймати самостійні рішення. Тому, як зазначав цей вчений, вибір професії передбачає активізацію самосвідомості особистості. Вибір професії слід розуміти як діяльність зі специфічним змістом залежно від етапу розвитку особистості як працюючого суб'єкта. Зміст діяльності – це передбачення свідомістю суб'єкта майбутнього, усвідомлення своїх особистісних типологічних характеристик, свого місця в системі міжособистісного спілкування. Як зазначав цей вчений, важливим та суттєвим результатом діяльності з вибору професії є усвідомлення того, що майбутня професія не нав'язується зовнішнім світом, а обирається самостійно [28].

Результатом кар'єрної автономії старшокласників є відносно стабільний, позитивний та реалістичний план (програма), який включає такі етапи: вибір напрямку та форми навчання, вибір навчального закладу. Особисті та

професійні плани старшокласників є образом їхнього професійного «Я». І. Кон зазначав, що розробка життєвих планів є характерною рисою старшокласників. Він наголошував, що особистісний життєвий план – це вид особистісного формування. Це система взаємопов'язаних та узагальнених цілей, які індивід ставить перед собою, інтегруючи та координуючи мотивацію, формуючи стійке ядро ціннісних орієнтацій. Це явище соціально-психологічного порядку та пов'язане з основними питаннями особистого вибору професії: плануванням професії («Ким стати?») та моральним плануванням («Ким стати?») [46].

М. Пряжников пропонує поділ особистісних та професійних планів на чотири типи: 1) реалістичні плани, що враховують сильні сторони та романтичні почуття особистості (не враховуючи власні сильні сторони); 2) життєві плани як низка яскравих подій, спрямованих на забезпечення повної реалізації почуттів; 3) плани, що базуються на встановлених планах, у яких індивід прагне досягти соціально бажаного іміджу; 4) творчі плани, що вимагають підготовки до вирішення складних проблем, що можуть виникнути [52].

Професійний та особистісний вибори професії стали предметом поглибленого дослідження М. Пряжнікова. Дослідник наголошує на нерозривному зв'язку між професійним вибором та самореалізацією особистості в інших важливих сферах, а також наголошує, що сутність професійного професійний вибір полягає в самостійному та свідомому дослідженні сенсу виконуваної роботи та всієї життєдіяльності в конкретному культурно-історичному (соціально-економічному) контексті. Таким чином, вчений вважає, що:

1. Професійний вибір – це ставлення особистості до всього професійного світу та вибір конкретної професії.

2. Основою професійної автономії є свідомий вибір професії з урахуванням власних характеристик та здібностей, вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов.

3. Професійна автономія зберігається протягом усієї професії: людина постійно розмірковує та переосмислює своє професійне існування та стверджує в ньому свою ідентичність.

4. Реалізація професійної автономії людини починається з різних подій, таких як закінчення загальноосвітніх, навчальних та професійно-технічних закладів, підвищення кваліфікації, зміна місця проживання, отримання сертифікату та звільнення з роботи.

5. Професійна автономія є ключовою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її самоактуалізації та потреби в самоцінності.

Досліджуючи індивідуальну професійну автономію, М. Пряжніков запропонував таку змістовну та процесуальну модель:

1. Визнання цінності суспільно корисної праці та необхідності професійного навчання (ціннісно-моральна основа автономії).

2. Розуміння соціально-економічних умов та передбачення престижу обраної професії.

3. Розуміння загального ландшафту професійної сфери та визначення професійних цілей і прагнень.

4. Визначення короткострокових професійних цілей та їх використання як кроків та шляхів для досягнення довгострокових цілей.

5. Розуміння професій та професійних сфер, а також освітніх та професійно-технічних закладів та можливих місць працевлаштування.

6. Визначення перешкод для досягнення професійних цілей та розуміння особистих сильних сторін для сприяння реалізації встановлених планів та перспектив.

7. Розробка альтернативних варіантів у випадку, якщо первинний автономний вибір недосяжний.

8. Початок реалізації своїх професійних перспектив та постійне коригування встановлених планів на основі принципу зворотного зв'язку.

Слід також зазначити, що М. Пряжніков розрізняє поняття особистої автономії та життєвої автономії та пропонує класифікацію типів особистої автономії на основі ступеня свободи, досягнутої індивідами у відповідних сферах: професійна автономія, життєва автономія та особистісна автономія.

Проаналізувавши потенціал індивідуальної самореалізації, М. Пряжніков запропонував сім типів автономії:

1. Автономія в рамках конкретних обов'язків характеризується усвідомленням власної цінності в сфері діяльності. Фахівці в будь-якій галузі можуть знаходити сенс у своїх індивідуальних робочих функціях або операціях (наприклад, робота на конвеєрі). Свобода вибору та можливості дій співробітників суворо обмежені. Для багатьох працівників такі монотонні завдання виявляються нестерпними, що спонукає організаторів виробництва збагачувати зміст роботи, змінювати характер операцій та призначати більші функціональні обов'язки. І навпаки, деякі люди отримують задоволення від повторюваних завдань.

2. Вибір професії в межах конкретної сфери діяльності передбачає виконання декількох функцій (наприклад, токар). Такі посади надають конкретні права та виробничі обов'язки. У порівнянні з попереднім сценарієм, ці ролі пропонують більший простір для реалізації потенціалу через трудову діяльність. Зміни в конкретних посадах можуть негативно вплинути на якість та продуктивність праці, що призведе до незадоволення співробітників.

3. Вибір професії в межах конкретної професійної сфери надає працівникам відносно прийнятну мобільність, розширюючи їхній потенціал для самореалізації (наприклад, водії можуть легко керувати різними транспортними засобами).

4. Право вибору професії в межах певної професійної сфери дозволяє працівникам займатися тісно пов'язаними видами трудової діяльності. Загальновизнано, що професії об'єднують низку пов'язаних між собою спеціалізованих галузей. Тому, порівняно з попереднім типом вибору професії, працівники обирають не тільки роботу, а й професію.

5. Автономія у власному житті охоплює не тільки професійну діяльність, а й освіту, дозвілля та інші аспекти. Вона передбачає вибір особистого способу життя. Багато людей не сприймають свою професію як єдиний сенс життя. Автономія в житті охоплює не тільки вибір і виконання конкретних соціальних ролей, але й вибір способу життя. У цьому контексті професія може слугувати засобом реалізації певного способу життя.

6. Особиста автономія вважається найвищим проявом автономії в житті, що означає володіння людиною своїми обставинами та всім своїм існуванням. У цьому контексті людина виходить за межі обмежень професії, соціальних ролей та стереотипів. Коли людина не тільки опановує соціальні ролі, але й створює нові, ці ролі можна розглядати як встановлення соціально-психологічних норм. На цьому етапі інші сприймають її як унікальну особистість, а не просто як видатного лікаря, вчителя чи інженера. Таким чином, вибір професії людиною означає пошук оригінального образу себе, постійний розвиток цього образу та прагнення визнання з боку оточуючих.

7. Особистісний професійний вибір в рамках культури (як найвищий вираз особистісного професійного вибору). Тут проявляється внутрішня активність, спрямована на увічнення себе в інших, що дозволяє стверджувати про соціальне безсмертя особистості. Найвищий тип професійного вибору проявляється у значному внеску особистості в розвиток культури в широкому сенсі (виробництво, наука, релігія, мистецтво тощо). Водночас, у межах кожного з вищезазначених типів професійний вибір автор умовно виділяє п'ять рівнів самореалізації людини (критерієм розмежування рівнів є ступінь внутрішнього прийняття особистістю певної діяльності та ступінь творчого ставлення до неї): 1) активне неприйняття поточної діяльності (деструктивний рівень); 2) бажання мирно уникнути певної діяльності; 3) виконання діяльності за інструкцією та за шаблоном (пасивний рівень); 4) бажання вдосконалювати, створювати по-своєму елементи виконуваної роботи; 5) бажання збагачувати та вдосконалювати всю діяльність (творчий рівень). М. Пряжников розглядав це питання серед багатьох інших суміжних питань. Таким чином, якщо

професійна орієнтація передбачає «широкий спектр заходів, що виходять за рамки педагогіки та психології, для надання допомоги у виборі професії», то професійний вибір пов'язане з «самоспрямуванням» особистості як самовизначаючого суб'єкта [52].

Є. Клімов розуміє вибір професії як один з найважливіших проявів індивідуального психологічного розвитку. Залучення до соціально значущої діяльності, спрямованої на виробництво соціальних продуктів, слугує основою для смислового та мотиваційного дослідження та прийняття рішень особистості. Ці рішення охоплюють як свідомий, так і підсвідомий рівні, а саме рішення є поєднанням минулого досвіду та майбутніх цілей. Вибір професії проявляється на двох рівнях: а) когнітивному (перебудова свідомості та самосвідомості); та б) практичному рівні (реальні зміни соціального статусу) [28].

Шляхом досліджень вчені дійшли висновку, що протягом життя людина безперервно формує специфічні ставлення до різних сфер праці, формує уявлення про професії та власні здібності, визначає переваги соціально-економічних факторів в оцінці праці та визначає діапазон можливих виборів. Зазвичай такі рішення приймаються за формулою «миттєве плюс усе попереднє життя». [28].

Крім того, Є. Клімов вважає, що професійний вибір є важливим компонентом професійний вибір. Загальна структура цього явища така: 1) усвідомлення приналежності до певної професійної групи («ми вчителі», «ми робітники» тощо); 2) розуміння та оцінка своєї відповідності професійним стандартам та статусу в спільноті відповідно до системи соціальних ролей («новачок», «один з найкращих експертів», «професіонал» тощо); 3) розуміння того, наскільки добре людина прийнята в соціальній групі («мене вважають хорошим експертом»); 4) розуміння своїх сильних і слабких сторін, шляхів самовдосконалення, сфер можливого успіху та невдачі («тут потрібне терпіння»), розуміння своїх особистих способів успішної дії та розуміння способу дії; 5) думки про себе та майбутню роботу.

На думку Є. Клімова, ще одним важливим компонентом свідомого професійного вибору є професійна адаптивність, умови та шляхи її формування. В. Синявський визначає професійний вибір як організовану (цілеспрямовану) діяльність: «тривалий динамічний процес, у якому індивіди приймають рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з власних психологічних здібностей та потреб ринку праці, і це культивування індивідів у їхній професійній діяльності» [59]. П. Шавір пояснює це поняття як вибіркову діяльність індивідуальної самосвідомості, що підпорядковується завданню особистісного професійного вибору; тобто усвідомлення себе суб'єктом професійної діяльності. Вчені зазначають, що професійний вибір відображається у усвідомленні себе суб'єктом майбутньої професійної діяльності. Професійний вибір зазвичай відображається у виборі та реалізації способів взаємодії з навколишнім світом та пошуку сенсу в такій діяльності [53].

Г. Резапкіна також підтримує відповідальне ставлення до процесу усвідомленого професійного вибору. Вона наголошує на необхідності формування у старшокласників реалістичного погляду на вибір майбутньої професії. Вчена наголошує на відповідальності самих старшокласників за вибір своєї професії. Враховуючи цілеспрямованість та прагматизм сучасної молоді, Г. Резапкіна рекомендує розвивати психологічну підготовку учнів до вибору професії на основі самопізнання, що допоможе їм розкрити свій особистісний та професійний потенціал [57].

Н. Побірченко рекомендує спиратися на процес самопізнання у професійному самовизначенні, зазначаючи, що лише зацікавленість старшокласників у виборі професії може визначити якість цього процесу. Самопізнання учнів може стимулювати здатність до саморефлексії, яка не лише допомагає професійному самовизначенню, але й сприяє якісній зміні особистості старшокласників [47].

У наукових працях Г. Балли та Б. Федоришина обговорюється необхідність розвитку та формування у старшокласників позитивного

ставлення до профорієнтації, що допомагає їм позиціонувати себе як суб'єктів професійної автономії [35]. Погоджуючись із поглядами вищезазначених науковців, Н. Литвинова наголошує, що професійну інформацію можна визначити як психолого-освітню систему формування у особистостей позитивного ставлення до профорієнтації, що узгоджується із суб'єктивними та об'єктивними умовами для досягнення особистостями вільної та, що важливіше, свідомої професійної автономії [34].

Активно досліджує питання вибору професії в контексті професійної мобільності та особистісного розвитку Н. Сургунд – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та освіти Хмельницького державного університету.

У своїй роботі вона стверджує, що професійна автономія – це динамічний процес, який залежить від здатності людини адаптуватися до змін на ринку праці та власних життєвих обставин. Ключові висновки включають:

Професійна мобільність – здатність змінювати професійний статус, кваліфікацію та навіть професійні сфери протягом життя.

Множинність варіантів – сучасні фахівці повинні бути готові до різноманітних професійних траєкторій, а не лише до фіксованого шляху.

Професійна криза – неминуча фаза, яку можна подолати завдяки гнучкості, переоцінці цінностей та готовності до змін.

Спільний підхід – інтеграція психологічних, соціальних та освітніх факторів у формування професійного вибору.

Особистий вибір – не просто вибір професії, а радше усвідомлення своєї ролі, цінностей та потенціалу в професійному середовищі.

Цілеспрямована професійна автономія серед учнів старших класів – це складний, ретельно структурований та багатоетапний процес, який включає не лише вибір професії, але й тенденції розвитку їхньої особистості. Цей процес має свої унікальні характеристики та особливості. Це досягається завдяки самосвідомості, саморефлексії, комплексному, особистісно-орієнтованому

підходу та інтерактивному навчанню з старшокласниками, що сприяє якісним змінам та саморозвитку.

Цілеспрямований професійний вибір базується на принципах науковості, систематичності, послідовності, інтеграції та свободи вибору. Ця робота проводиться в контексті індивідуалізованого підходу, який розглядає студентів як агентів дії та враховує індивідуальні відмінності в характеристиках, особистості та здібностях.

Ми вважаємо, що готовність старшокласників до цілеспрямованого вибору професії є основною рисою характеру, що ґрунтується на всебічному розумінні їхніх психологічних особливостей, цінностей та важливості саморозвитку, а також на готовності відповідально планувати та формувати своє професійне майбутнє. Старша школа являє собою перехід від дитинства до дорослого життя, час, коли учні розвивають відповідальність, самостійність, здатність активно брати участь в особистому та соціальному житті, а також здатність цілеспрямовано вирішувати питання вибору професії. З психологічної точки зору, це являє собою найвищий виклик вибору професії та інтеграції в доросле суспільство. Тому, як зазначають більшість авторів, унікальною характеристикою старшокласників є їхнє почуття відповідальності за власну долю та майбутнє життя. Суть вибору професії полягає в самостійному та свідомому дослідженні сенсу роботи. Оскільки люди діють як активні агенти, процес вибору професії та набуття цілеспрямованої особистості, на нашу думку, може бути елементами особистісного зростання.

Професійний вибір є серйозним психологічним викликом у старшокласників. Навчання у старшій школі припадає на старшу підліткову вікову групу (15-17 років), період розвитку особистості та відповідного переходу від підліткового віку до самостійної дорослості. Цей період пов'язаний з розвитком самосвідомості та різким зрушенням у внутрішній ідентичності, причому орієнтація на майбутнє стає основною орієнтацією особистості. Такі питання, як професійна автономія, набуття майбутніх

життєвих шляхів та розвиток цінностей, стають центральними для визначення та вираження інтересів, пошуку свого місця та формування почуття відповідальності за майбутнє.

Когнітивні здібності, професійні інтереси, потреби в роботі, навички планування життя та соціальна активність учнів старших класів розвиваються на глибокому рівні. Вони долають свою залежність від дорослих та встановлюють індивідуальну незалежність.

Відповідаючи на такі питання, як «Хто я?», «Що я?» та «До чого я прагну?», учні старших класів розвивають самосвідомість, особистий світогляд та критичне осмислення свого життя та діяльності. Рання підліткова вікова доля — це чутливий період для професійної автономії. У міру того, як учні старших класів прагнуть автономії, поступово розвивається їхня самосвідомість, поступово розвивається їхня особиста рефлексія, а також реалізуються їхні життєві плани та перспективи [4].

За Еріксоном, період старших класів обертається навколо процесу формування особистої ідентичності, який охоплює низку соціальних та особистих виборів, ідентифікації та формування їхньої майбутньої професії.

Таким чином, старшокласники — це період активного розвитку самосвідомості. У цей період учні формують почуття «я», формують цінності та беруть на себе відповідальність за власні дії та майбутнє. Ми вважаємо, що професійна автономія є невід'ємною частиною розвитку особистості у певних вікових групах.

Процес вибору професії можна поділити на такі етапи: етап фантазії (діти до 11 років) та етап попереднього вибору (учні віком 11-17 років). Період попереднього вибору поділяється на кілька етапів: перший етап, заснований на виборі інтересів (11-12 років); другий етап, заснований на виборі здібностей, навичок та талантів (13-14 років); третій етап, заснований на виборі особистісних цінностей (15-16 років); перехідний період, коли життя змінюється і особистість вступає на новий етап соціального розвитку; період реалістичного вибору (після 17 років), який включає три етапи: етап

дослідження, етап кристалізації (оцінка факторів, що впливають на вибір професії) та етап уточнення та вдосконалення вибору [43]. Коли процес формування особистості старшокласників у сфері майбутнього професійного вибору базується на елементах та основних характеристиках, що сформувалися в психології особистості, процес формування буде більш ефективним. Оскільки процес розвитку особистості є складним і різні показники розвитку повинні розглядатися комплексно, необхідно вивчати кожного учня одночасно з двох аспектів: по-перше, визначити особливості його інтересів, здібностей та навичок; по-друге, визначити його ставлення та когнітивний рівень щодо усвідомленого професійного вибору та майбутньої професії. Учні старших класів мають суттєві відмінності не лише за темпераментом та особистістю, але й за власними здібностями. Кожен має свої переваги чи недоліки. Крім того, потреби, прагнення та інтереси різняться, і, що найважливіше, ці відмінності призводять до різного ступеня розвитку самосвідомості.

Професійний вибір – це процес самостійного та свідомого вибору професії. Тому ми наголошуємо, що рівень розвитку самосвідомості у учнів старших класів впливає на якість їхнього свідомого професійного вибору. Вчені як вітчизняного, так і міжнародного рівня зазначають, що рання юність – це період концентрованого формування ціннісних орієнтацій, що має значний вплив на загальне формування характеру та особистості. Це пояснюється тим, що саме в цьому віці закладаються необхідні передумови для формування цінностей: оволодіння концептуальним мисленням, накопичення достатнього морального досвіду та зайняття певного соціального статусу. Формування переконань у старшокласників знаменує собою значний якісний зсув у характері формування професійно-орієнтованих систем цінностей. Система цінностей, що формується в старшокласників, визначає характеристики та характер взаємовідносин особистості з навколишньою дійсністю та, у свою чергу, спрямовує її поведінку.

Формування особистості відбувається в процесі безперервної взаємодії з іншими. Особистісні риси соціально обумовлені, тому ціннісна орієнтація може бути визначена як «суб'єктивна ідеалізація та мотиваційне відображення особистісних цінностей на конкретному історичному етапі розвитку. Вона дозволяє індивідам ранжувати об'єкти соціальної реальності та мотивації поведінки за їхньою важливістю для себе, а також служить певним стимулюючим фактором для досягнення встановлених цілей, тим самим набуваючи функції регулятора соціальної поведінки...» [60].

Виходячи з цього визначення, ключ до розуміння поняття «ціннісна орієнтація» полягає в системі взаємозв'язків між індивідуальними потребами та загальнолюдськими соціальними цінностями, включаючи професійні цінності. Як один з основних елементів формування особистості, ціннісна орієнтація виражає свідоме ставлення індивіда до соціальної реальності, а отже, визначає широку мотивацію його поведінки та впливає на всі аспекти його реального життя. Зв'язок між ціннісною орієнтацією та особистісною орієнтацією є особливо важливим. Система ціннісних орієнтацій визначає суттєві аспекти індивідуальної орієнтації, становить основу погляду індивіда на навколишній світ, інших та себе, є основою світогляду, ядром мотивації та загального погляду на життя.

Старшокласники реалізують цілеспрямовану професійну автономію через ціннісно-сміслові орієнтації, набувають сили позитивної дії, розвивають стійку мотивацію до діяльності та трансформуються у тверді переконання. Ціннісні орієнтації формуються на основі вищих соціальних вимог і є складовою індивідуальної свідомості та частиною структури особистості. У цьому відношенні вони відповідають принципу єдності свідомості та дії, запропонованому С. Л. Рубінштейном [23].

Реалізуючи особисті ціннісні орієнтації, особистість знаходить своє місце в житті та розмірковує над змістом і цілями свого професійного майбутнього. Кожна людина прагне набути цінностей, які найкраще відповідають її цілям та інтересам. Мотивація відіграє вирішальну роль у

виборі цінностей та варіюється залежно від інтересів, потреб та цілей особистості. Мотивації вибору професії можна розділити на шість категорій: загальні мотивації; романтичні почуття щодо професії; когнітивні мотивації; мотивації, що підкреслюють соціальну значущість професії; посилення на взірці для наслідування; та немотивований вибір професії. Усі мотивації умовно можна розділити на чотири категорії. Існують мотиви, які чітко та раціонально виправдовують вибір певного способу дій, мотиви розпливчасті та немотивовані, мотиви невизначені та необґрунтовані, а також мотиви, які взагалі не мають під собою жодної підстави.

Визначення мотивів вибору професії дозволяє зрозуміти, що саме мотивує людей обирати певний вид роботи, а також ясність і раціональність цих мотивацій. Це, у свою чергу, уточнює ставлення особистості до об'єктивних цінностей. Виходячи з їхньої функціональної значущості, індивідуальні цінності можна розділити на два основні типи: термінальні та інструментальні. Ці цінності слугують як особистісними цілями, так і засобами їх досягнення. Цінності можна розділити на передові (розвивальні) та вироджені (підтримуючі) цінності, залежно від того, чи спрямовані вони на розвиток, чи на гомеостаз. Крім того, ступінь кінцевих проти інструментальних, передових проти вироджених, а також внутрішніх проти зовнішніх цінностей може відповідати різним рівням або стадіям особистісного зростання [17].

Ціннісна орієнтація людини пов'язує її внутрішній світ з навколишньою реальністю, утворюючи складну, багатопшарову систему. Ціннісна орієнтація має подвійну функцію: з одного боку, вона служить вищим механізмом контролю, що регулює всі фактори людської діяльності, визначаючи їх прийнятну реалізацію. З іншого боку, як внутрішнє джерело життєвих цілей людини, вона виражає те, що для неї найважливіше та що становить особистісний сенс. Тому система цінностей є найважливішою рушійною силою саморозвитку та особистісного зростання, визначаючи як напрямок, так і засоби досягнення.

І. Д. Бек використовував поняття «особистісні цінності», яке відображає той факт, що суб'єкт інтегрований у соціальні зв'язки та відносини, а також закріплення особистісного сенсу та особистісної значущості. Особисті цінності визначають поведінку та складають ядро особистості. І. Д. Бек наголошував, що особистісні цінності є ядром особистості [9].

Варто ще раз наголосити, що система ціннісних орієнтацій формується в процесі соціалізації особистості (засвоєння соціального досвіду) та відображається в намірах, мотиваціях, переконаннях, потребах, інтересах та інших проявах особистості. Ціннісна орієнтація є однією з найстабільніших характеристик особистості. Вона «планує» всю діяльність особистості на довгострокову перспективу та визначає її загальний поведінковий хід [60]. В. Франкл у своїх працях наголошував на свободі. Свобода є умовою автономного виживання людей, особливо автономні люди приймають рішення самостійно. Цінності таких людей є продуктом життєвого досвіду. Їхні основні цінності включають творчі цінності, емпіричні цінності та міжособистісні цінності. Сенс є рушійною силою життя, а їхня основна потреба – прагнення до сенсу. Прагнення до сенсу стимулюватиме внутрішню напругу та сприятиме особистісному зростанню [19]. Вище ми розглянули ціннісні орієнтації в структурі особистості підлітків. У поєднанні з іншими рисами особистості ці цінності можна визначити наступним чином: потреби - інтереси - об'єктивні цінності - мотивації - цілі - вибір професії.

Отже, вибір професії – це важливе, нагальне та складне завдання для старшокласників. Психологічно вони зосереджені на майбутньому, але глибоко в душі обтяжені тягарем навчання – здавалося б, штучного (і витонченого) та нереалістичного життя. Старшокласники розуміють, що зміст їхнього майбутнього життя значною мірою залежить від того, чи зможуть вони обрати професію, яка їм підходить. На основі аналізу наукової літератури щодо ключових психологічних проблем, пов'язаних з вибором професії у старшокласників, ми визначили кілька ключових особистісних якостей, які сприяють успішному досягненню кар'єрної автономії. Розвиток кар'єрної

автономії забезпечує формування первинних особистісних якостей старшокласників. До них належать відповідальність за своє особисте та професійне майбутнє, усвідомлення власних здібностей, прийняття себе та інших, а також почуття відповідальності за своє життя та вибір професії. Ці показники можна пов'язати з різними показниками особистісного зростання.

Вибір професії під час навчання в школі є ключовим психологічним питанням, оскільки саме в цей період формуються професійна автономія учнів, їхнє життєве планування та ціннісні орієнтації. Усвідомлення необхідності вибору професії сприяє розвитку самосвідомості, рефлексії, відповідальності та навичок прийняття рішень. Цей психологічний вимір інтегрує мотиваційний, когнітивний та вольовий аспекти особистості, забезпечуючи готовність учнів до переходу від навчальної діяльності до майбутнього професійного життя. Тому вибір професії у старшій школі стає не лише практичним завданням, а й вирішальним етапом психічного розвитку, що визначає майбутнє життя та особистісний шлях дитини.

Висновки до розділу

Узагальнення теоретичних підходів до проблеми професійного вибору дає підстави розглядати готовність школярів до свідомого професійного самовизначення як складне, багаторівневе психолого-педагогічне явище, що формується поступово й охоплює різні сфери особистості. Аналіз концепцій провідних зарубіжних і українських науковців (зокрема Дж. Голланда, Д. Сьюпера, А. Ро, Н. Сургунд та ін.) засвідчує, що професійний вибір не зводиться лише до реакції на зовнішні соціально-економічні умови чи очікування оточення. Він є внутрішнім процесом, тісно пов'язаним із формуванням цілісної «Я-концепції», розвитком мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій та уявлень про власне майбутнє.

Більшість теоретичних моделей підкреслюють, що готовність до професійного вибору включає щонайменше три взаємопов'язані компоненти:

- когнітивний, що передбачає інформованість про професійний світ, усвідомлення вимог діяльності, знання про власні здібності й можливості;
- емоційно-мотиваційний, який охоплює інтереси, мотиви, професійні наміри, рівень внутрішньої включеності в процес вибору;
- поведінковий, що виявляється у конкретних діях школяра, спрямованих на вивчення професій, планування майбутньої освітньої траєкторії та прийняття рішень.

Формування цих компонентів відбувається під впливом соціального середовища (сім'ї, школи, однолітків), індивідуального досвіду, успішності навчання, особливостей самосвідомості, а також рівня доступності якісної профорієнтаційної інформації. У старшому шкільному віці готовність до професійного вибору постає як важливе психічне новоутворення, що визначає напрям подальшого життя, вибір професії, освітнього маршруту та траєкторії особистісного розвитку.

Отже, дослідження феномену професійної готовності потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує психологічні, педагогічні та соціокультурні виміри. Такий підхід дозволяє комплексно врахувати індивідуальні відмінності школярів, особливості їхнього вікового розвитку, освітнє середовище, умови Нової української школи та виклики сучасного суспільства, що впливають на становлення професійної ідентичності.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГОТОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

2.1. Організація, етапи та психологічний інструментарій емпіричного дослідження.

Існують різні психологічні методи, які допомагають людям визначити свої характеристики та обрати професію, що відповідає їхнім конкретним потребам та здібностям. Ці методи включають тести, співбесіди та професійні консультації. Ми розглянемо ці методи нижче.

1. Тестування. Цей метод передбачає проведення різних психологічних тестів для оцінки різних аспектів особистості, таких як інтереси, здібності, риси характеру та професійні уподобання. Результати тестів можуть допомогти визначити сильні та слабкі сторони особистості, які є важливими при виборі професії.

2. Співбесіда. Під час співбесіди з психологом або професійним консультантом люди можуть обговорити свої інтереси, цілі, досягнення та досвід, пов'язані з вибором професії. Професійний консультант може ставити запитання, щоб визначити ключові аспекти, що впливають на вибір професії.

3. Поради психолога. Психолог може надати цінні поради та провести відкриті розмови про професійний шлях людини. Психолог може допомогти людям обрати професію, яка відповідає їхнім потребам, враховуючи їхні характеристики.

4. Самоаналіз та відкрите спілкування. Цей метод передбачає самостійне дослідження інтересів, цілей та здібностей людини, а також відкрите спілкування з різними людьми, які можуть допомогти їй зрозуміти, який професійний шлях буде для неї найуспішнішим.

Ці психологічні методи можуть допомогти людям приймати обґрунтовані та успішні кар'єрні рішення, враховуючи їхні індивідуальні

особливості та потреби. Існує багато інших, зокрема професійна консультація та освіта. На сьогоднішній вибір професії суттєво впливають не лише вищезгадані фактори та методи, а й прямий вплив війни. Це вплинуло на всіх українців, буквально позбавивши їх можливості відчувати впевненість у своєму майбутньому [35]. Ця невизначеність щодо майбутнього є значним викликом, з яким стикаються сучасні люди під час вибору професії. Поняття майбутньої невизначеності охоплює нестабільність соціально-економічного середовища, технологічні зміни та необхідність адаптації до нових умов. Це може значно ускладнити процес вибору професії, оскільки люди часто стикаються з необхідністю передбачати майбутні тенденції та ризики [57].

Люди по-різному реагують на майбутню невизначеність. Деякі люди демонструють більшу гнучкість та толерантність до ризику, тоді як інші можуть відчувати стрес та нестабільність. Тому вивчення психологічних аспектів вибору професії в контексті майбутньої невизначеності є вирішальним для розуміння та підтримки людей, які приймають кар'єрні рішення в сучасному суспільстві. Сучасне кар'єрне консультування використовує різноманітні методи, включаючи референтне консультування, консультування з організаційного менеджменту, адаптаційне консультування, стимуляційне консультування, корекційне консультування, реабілітаційне консультування та оперантне консультування.

Ключові стратегії в кар'єрному консультуванні включають інформацію та освіту, тестове консультування, раціоналістичне консультування, психоаналітичне консультування та гуманістичну терапію. Види професійного консультування включають консультування раннього дитинства, консультування дітей, консультування студентів, вчителів та батьків, консультування випускників та абітурієнтів середніх навчальних закладів, консультування з питань вибору професії, консультування безробітних, консультування персоналу відділу кадрів, консультування людей з інвалідністю та ретроспективне кар'єрне консультування [42].

Ключові підходи в кар'єрному консультуванні включають освітнє, діяльнісне, індивідуальне консультування, інформаційно-діагностичне консультування, розмовне консультування, консультування за допомогою симуляційних ігор та комплексне консультування.

Основна ідея педагогічного підходу полягає в тому, що люди повинні обирати професії, які відповідають суспільним потребам [46]. У минулому профорієнтацію часто замінювали професійною освітою та початковою професійною підготовкою (виробничим навчанням). Однак більшість випускників шкіл не пов'язували своє професійне майбутнє з профілем виробничого навчання, який часто не відповідав їхнім здібностям та особистісним якостям.

Інформаційно-діагностичний підхід, запропонований Ф. Парсонсом, розглядає професійний розвиток особистості як адаптацію до соціально-професійного середовища. Успіх цієї адаптації визначається узгодженістю особистісних та індивідуальних характеристик з вимогами професії.

Ці критерії є основою для розробки психологічних діагностичних методів, що використовуються в професійному консультуванні з питань вибору професії [43]. Однак у рамках цього підходу недостатня увага приділяється психологічним механізмам майбутнього професійного вибору, а процес консультування надмірно формалізований, що зводить основні функції професійного консультанта до надання інформації про світ праці та професії та оцінки рівня розвитку професійно важливих якостей (ПВ) для відповідного вибору професії. Діалогічний підхід (К. Роджерс, О. Вітковська) є одним із найефективніших методів активізації самосвідомості та професійного вибору особистості [12].

Методологічною основою цього підходу є суб'єкт-суб'єктна парадигма, яка забезпечує розвивальну стратегію психологічного впливу. Виходячи з гуманістичної психології (К. Роджерс), цей підхід зосереджується на умовах, що забезпечують розвивальну взаємодію, та методах встановлення емпатичного контакту. Основою діалогічного підходу в професійному

консультуванні є інтерсуб'єктивне структурування взаємодії. Консультування – це діалог між консультантом і клієнтом, у якому обговорюються важливі аспекти професійної ситуації та професійний вибір клієнта. Цей підхід наголошує на рівноправному партнерстві, відсутності тиску з боку консультанта та уникненні оцінки чи інтерпретації тверджень клієнта.

Мета консультанта – створити проблемну ситуацію, яка дозволяє клієнту усвідомити суперечності у своїй ситуації майбутнього професійного вибору. Діалог слугує вирішальною умовою цього процесу та специфічним психологічним механізмом [46]. Цей індивідуалізований підхід є вимогливим та вимагає від консультанта високої кваліфікації.

Підхід імітаційних ігор передбачає сприяння професійному самовизначенню за допомогою ділових та рольових ігор. Прикладами цього є ігри з професійної орієнтації (ігри з пустими картками, карткові ігри, настільні ігри тощо). Цей підхід використовується для сприяння професійному самовизначенню людей.

Комплексний підхід передбачає використання різноманітних методів професійного консультування з урахуванням специфіки ситуації та потреб клієнта.

Види професійного консультування:

1. Діагностичне професійне консультування – базується на діагностичному підході до вибору професії на основі психологічних характеристик людини. Цей процес складається з трьох етапів: вивчення психологічних та особистісних характеристик людини, розуміння опису роботи та вимог до неї, а також порівняння характеристик людини з вимогами роботи.

Недоліком цього підходу є те, що людина займає пасивну роль у прийнятті рішень.

2. Педагогічне професійне консультування – базується на передумові, що будь-хто може отримати певну роботу, якщо йому надано відповідну

професійну підготовку. Недоліком цього підходу є те, що він ігнорує психофізіологічні характеристики людини.

3. Розвиткове професійне консультування – зосереджується на підготовці до професії шляхом оцінки вроджених характеристик та необхідних якостей людини, а не на виборі професії. Психодіагностичні методи використовуються для виявлення недоліків у розвитку, сприяння самосвідомості та саморозвитку, а також впровадження коригувальних дій.

4. Активізація професійного консультування – спирається на діяльність агента усвідомленого професійного вибору особи. Мета полягає в активації процесу психологічної підготовки до майбутнього вибору фаху. Ця робота проводиться спільно між психологом і клієнтом, допомагаючи клієнту усвідомлювати проблеми професійний вибір та самостійно приймати рішення без тиску чи директивних порад.

Цей підхід і тип професійного консультування демонструє різні методи та аспекти, які можуть допомогти людям досягти успішного професійного вибору, обрати оптимальний професійний шлях та досягти майбутньої самоактуалізації.

Метою нашої діагностичної програми є: теоретико-емпіричне дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору.

Етапи дослідження:

А) етап підготовчий. Зміст етапу: складання програми дослідження, опрацювання наукових джерел за проблемою дослідження, підбір діагностичних методик, обґрунтування вибірки.

Б) етап діагностичний. Зміст етапу: проведення діагностичної роботи, обробка, аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

В) етап узагальнюючий. Зміст етапу: підбиття підсумків роботи, опрацювання результатів, формулювання висновків, з'ясування перспектив подальшої роботи.

Для проведення дослідження було підібрано вибірку респондентів. Вона сформована із 57 учнів, з них 29 дівчат та 28 хлопців 10 класів, віком 16-17 років на базі комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей №1 імені Володимира Красицького Хмельницької міської ради».

На наступному етапі були обрані методики дослідження:

1. Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО за Є. Климовим);
2. Методика карти інтересів А. Голомшток в модифікації Г. Резапкіної;
3. Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії (розроблено Д. Барбуто та Р. Сколком, переклад О. Сидоренко);
4. «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

Дослідження мало форму тестування та проводилося в індивідуальній формі. Перед початком тестування учасники були інформовані про тему дослідження та отримали коротке ознайомлення з основними поняттями і їх суттю. Це сприяло уникненню недбалого ставлення до тестування і викликало зацікавленість серед опитуваних.

Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО за Є. Климовим).

Цей метод визначає професійну орієнтацію особистості на основі аналізу вподобань щодо різних видів діяльності. Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) використовується для оцінки професійної орієнтації на основі аналізу вподобань особистості щодо різних видів діяльності. Цей метод базується на системі класифікації професій, де всі професії поділяються на п'ять груп залежно від предмета їхньої роботи: «Людина-Природа», «Людина-Технологія», «Людина-Людина», «Людина-Система символів» та «Людина-Природа». Інструмент складається з 20 запитань з двома можливими відповідями. Учням старших класів пропонується вибрати варіант, який найбільше відповідає їхнім уподобанням. Неправильних відповідей немає. Відповіді вносяться у спеціально розроблену форму, що дозволяє швидко та самостійно проаналізувати анкету та зробити відповідні висновки щодо професійних сфер, які цікавлять та захоплюють учнів старших класів.

Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. А. Клімова – це психологічний діагностичний інструмент, розроблений для виявлення професійних орієнтацій та видів професійної діяльності шляхом вивчення інтересів, ціннісних орієнтацій та типових уподобань особистості. Цей метод використовується в профорієнтації старшокласників та підлітків для спрямування їхнього вибору освітньої та професійної діяльності.

Він пропонує можливість: визначити професійні здібності та знайти найбільш підходящі професійні шляхи; допомогти у виборі професії, модифікації освітнього шляху та плануванні розвитку професії та надати матеріал для подальшого обговорення між консультантами та клієнтами щодо їхнього фактичного вибору професії.

Анкета складається з блоків запитань та варіантів ситуативних відповідей. Респонденти визначають пріоритети та вказують рівень зацікавленості (формат може бути одним або кількома варіантами, а в деяких випадках можуть використовуватися шкали "+", "-" або оцінки).

Пояснюється мета, короткий час на заповнення.

Результати узагальнюються за шкалами або категоріями, що відповідають різним професійним шляхам, і створюється профіль, який виділяє ключові та слабкі сфери інтересів.

Анкета надає рекомендації та, враховуючи здібності, особистісні характеристики та умови (освітні можливості, умови ринку праці), надаються остаточні рекомендації.

Методика карти інтересів А. Голомшток в модифікації Г. Резапкіної. Карта інтересів, розроблена А. Голомшток та модифікована за моделлю Г. Резапкіної, є проєктивним методологічним інструментом для виявлення професійних інтересів та схильностей учнів шляхом аналізу уподобань у різних сферах діяльності.

Метою цієї методики є: визначення сфер професійних інтересів та ступеня, до якої інтереси респондентів відповідають типовим професійним ролям, а також забезпечення зручного профілю для профорієнтаційної

діяльності в школах, професійно-технічних навчальних закладах, університетах та службах зайнятості.

Структура та зміст

- Сфери інтересів: Ця методика охоплює широкий спектр сфер діяльності, від природничих та технічних до соціальних, мистецьких та сервісних (перелік сфер залежить від версії та модифікації).

- Кількість посад: Залежно від версії, карта може містити приблизно від 23 до 50 позицій. Версія Резапкіної зосереджена на сферах профорієнтації шкільного віку та загального профілю.

- Формат відповіді: Респонденти вказують свою зацікавленість у кожній діяльності або відповідають на запитання типу «Коли б ви хотіли навчатися/працювати? Що б ви обрали?». Це дозволяє оцінити уподобання та визначити ключові переваги.

- Час виконання: короткий – зазвичай підходить для класних сесій або сесій з професійного консультування. Точний час залежить від версії тесту та віку респондента.

- Інструкції: прості та зрозумілі інструкції для підлітків. Також доступні адаптовані варіанти для молодших дітей або груп з особливими освітніми потребами.

Результати узагальнюються в картках інтересів або графіках, виділяючи сильні (найвищі бали) та слабкі сторони. На основі профілю надаються рекомендації щодо галузей освіти, спеціалізованих груп та подальшої діагностичної або консультаційної підтримки.

Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії (розроблено Д. Барбуто та Р. Сколком, переклад О. Сидоренко). Методологія «Мотиваційні впливи на вибір професійної діяльності» (автори Дж. Барбуто та Р. Сколл, переклад О. Сидоренко) – це інструмент, призначений для оцінки джерел мотивації, що впливають на вибір професійної діяльності людиною. Вона базується на інтегрованій мотиваційній таксономії, розробленій Н. Леонардом,

Л. Бовуа та В. Сколлом і впровадженій Е. Барбуто та В. Сколлом у формі «Інвентарю джерел мотивації» (ІДМ).

Методологічна структура: ІДМ складається з 30 пунктів, що оцінюють п'ять основних джерел мотивації:

1. Внутрішня мотивація процесу: задоволення, отримане від виконання самої діяльності.
2. Інструментальна мотивація: орієнтація на отримання зовнішньої винагороди або уникнення покарання.
3. Зовнішня мотивація, пов'язана з самосприйняттям: бажання відповідати очікуванням інших та здобувати соціальне визнання.
4. Внутрішня мотивація, пов'язана з самосприйняттям: бажання діяти відповідно до власних стандартів та ідеалів.
5. Мотивація інтерналізації цілей: ідентифікація з цілями та цінностями організації чи діяльності.

Респонденти оцінюють кожен із 30 пунктів за шкалою Р. Лайкерта, що дозволяє їм оцінити ступінь серйозності кожного з п'яти мотиваційних факторів. Результати можна використовувати для аналізу мотиваційного профілю людини та розробки стратегій для посилення мотивації в професійному контексті. Цей метод широко використовується в дослідженнях мотивації, аналізі лідерства та дослідженнях організаційної поведінки. Він дозволяє глибше зрозуміти, що мотивує людей займатися професійною діяльністю та як ці фактори впливають на їхню ефективність та задоволення від роботи.

«Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайши). Ця методика допомагає виявити схильності учнів до певних сфер людської діяльності. Під час обробки відповідей замість літер «а» та «б» навпроти кожного питання в таблиці використовувався дешифратор. Ключем є відповідне число на аркуші відповідей. Вищий бал вказує на більш розвинену схильність до певної сфери діяльності. У таблиці використовуються такі позначення:

A - Схильність до роботи з людьми

B - Схильність до розумової праці

C - Схильність до роботи з людьми на виробництві

D - Схильність до естетики та мистецтва

E - Схильність до діяльності типу мобільності

D - Схильність до планової та економічної роботи, що передбачає задоволення матеріальних потреб

Ця методика класифікує схильності учнів до таких сфер діяльності: схильність до роботи з людьми; схильність до розумової праці; схильність до роботи з людьми на виробництві; схильність до естетики та мистецтва; схильність до діяльності типу мобільності; схильність до планової та економічної роботи, що передбачає задоволення матеріальних потреб.

Методика Л. Йовайші розроблена для виявлення професійних схильностей та нахилів учнів шляхом вивчення їхніх уподобань до різних видів діяльності. Цілі методики наступні: визначення основних інтересів респондентів, створення початкового профілю здібностей. Респондентам надається список поширених видів діяльності та питань для визначення пріоритетів, варіантів або оцінки їх інтересів.

Автори методики пропонують об'єднувати окремі види діяльності у ширші галузі, щоб полегшити подальшу інтерпретацію результатів. Таке групування дає змогу побачити не лише точкові інтереси, а й загальні напрями, до яких респондент проявляє найбільшу зацікавленість. Зокрема, види діяльності можуть бути згруповані у блоки: «природа та технології», «гуманітарні», «соціальні», «мистецькі» та «служіння».

Після обробки відповідей підраховуються бали у кожній галузі. Далі ці галузі порівнюються між собою: визначаються ті, що отримали найвищі показники (ключові сфери інтересів), та ті, що проявлені слабше. На основі цього формується індивідуальний профіль професійних нахилів, який відображає загальний напрямок потенційної професійної орієнтації учня.

2.2. Результати дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору

Результати дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору, отримані за допомогою комплексу психодіагностичних методик, дають змогу сформувавши цілісне уявлення про структуру професійного самовизначення старшокласників. Застосовані інструменти дозволили охопити широкий спектр психологічних параметрів: мотиваційні тенденції, доміантні інтереси, рівень усвідомлення власних можливостей, спрямованість на певні види діяльності та відповідність індивідуальних нахилів до типології професійних сфер.

Дослідження проведено на вибірці з 57 учнів 10-го класу, віком 15–16 років, які представляли змішану групу за статтю та навчальними профілями. Така вибірка дає змогу простежити різноманіття мотиваційних і когнітивних характеристик, властивих сучасним підліткам, що знаходяться на етапі активного формування професійних орієнтацій.

Метою аналізу було інтегрувати дані п'яти психодіагностичних методик, що дозволило комплексно оцінити ключові компоненти готовності до професійного вибору.

Процедура емпіричного дослідження містить такі кроки:

- Знайомство з досліджуваними та пояснення мети дослідження.
- Інструктаж щодо завдань методики, щоб не виникало запитань та труднощів в ході проведення дослідження.
- Роздача стимулюючих матеріалів (анкет, ручок та олівців).
- Збір бланків, виголошення подяки за участь та допомогу в проведенні дослідження.
- Проведення обробки результатів, отримання «сирих» результатів, переведення їх у стандартні оцінки та виведення заключних висновків.

- В ході дослідження першою проводилась *методика «Диференційно – діагностичний опитувальник» за Клімовим. Як бачимо на Рис.2.1. (Додаток Г).*

Результати дослідження за опитувальником представлено на табл. 2.1.

Таблиця 2.1 - Аналіз результатів за методикою «Диференційно – діагностичний опитувальник» за Клімовим.

Значення	Кількість	Відсоток
Людина-Людина	20	35%
Людина-Знакова система	7	12%
Людина-Художній образ	10	10%
Людина-Техніка	10	10%
Людина-Природа	10	10%

З даних дослідження ми бачимо, що найбільшу перевагу надають типу праці «Людина – Людина» (35%). Перша особливість професій типу «Людина - Людина» полягає в тому, що головний зміст праці тут зводиться до взаємодії між людьми.

Друга особливість професій цього типу полягає в тому, що кожна з них вимагає від людини як би подвійної підготовки: 1) потрібно вміти встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти їх, розбиратися в їх особливості; 2) необхідно бути підготовленим у тій чи іншій галузі виробництва, науки, техніки, мистецтва і т. ін.

Цікавим є те, що сучасні старшокласниці надали незначну увагу роботі зі знаковими системами (12%). Професії даного типу включають такі спеціальності, які пов'язані з точністю, відповідальністю (наприклад, бухгалтер працює у фінансовій сфері, а це вимагає від нього певної скрупульозності, чіткості, твердості характеру та вольових якостей). Крім цього, до таких професій відносяться фінансові професії, які пов'язані зі стереотипною асоціацією «гроші – це влада». У сфері програмування жінки також займають певну позицію, хоча тут більше спостерігається

представників чоловічої статті. Дана сфера обслуговування вимагає від працівників точності, активності, наполегливості.

Цікавим є показник по пункту «Людина – Природа» (18%), хоча такі предмети праці як рослини та мікроорганізми завжди приваблювали дівчат. Можливо, низька оплата праці, значна затрата сили, зниження суспільного попиту на вказані види робіт знецінюють даний тип професій.

У виборі «Людина – Техніка» надали перевагу 18% респондентів. Також старшокласників приваблює вибір типу професій «Людина – Художній образ» 17%. Це можна пояснити вподобаннями учнів та їх схильностями до відповідного типу професій.

Рис.2.1. Аналіз результатів за методикою «Диференційно – діагностичний опитувальник» за Клімовим.

Наступною методикою, яку було проведено та проаналізовано є методика «Карта інтересів» (за А. Голомитоком в модифікації Г. Резанкіної).

Результати опитувальника представлено на табл. 2.2.

Таблиця 2.2 - Аналіз результатів за методикою «Карта інтересів» за А. Голомштоком в модифікації Г. Резапкіної.

Значення	Кількість	Відсоток
Фізика і математика	8	14%
Педагогіка і медицина	14	25%
Географія і геологія	7	13%
Література і мистецтво	7	13%
Спорт і військова справа	5	9%
Радіотехніка і конструювання	5	9%
Хімія і біологія	5	9%
Історія і політологія	5	9%

За результатами діагностування виявили наступне: така категорія, як «Педагогіка і медицина» (25%), «Фізика і математика» (14%), що проілюстровано на Рис.2.2. Надання переваги за категорією «Фізика і математика» підтверджується даними з попередньої методика, яка засвідчує, що значний показник дівчатка надали для типу професії «Людина – Знакова система». Також цікавим є те, що надали увагу таким категоріям, як «Географія і геологія» (17), «Література і мистецтво» (13%). Та не оминули і таку категорію як «Спорт і військова справа» 9%.

Цікавим є те, що старшокласники надали однакову увагу наступним категоріям: «Педагогіка і медицина», «Радіотехніка і конструювання» (9%), «Хімія і біологія» (9%), «Історія і політика» (9%). Такий вибір професій характерний тим, що частина респондентів схильна до технічних професій, та тих професій, які передбачають стратегію дій (політика та військова справа), передбачають наявність таких особливостей характеру, як рішучість, наполегливість, витривалість. Також частині респондентів подобаються професії, які пов'язані з турботою про інших (педагогіка, медицина). Але сучасний ринок праці та популяризація професій визначаються тим, що збільшується кількість представників жіночої статі у таких професіях, як програміст, військовослужбовець, поліцейський і т.д..

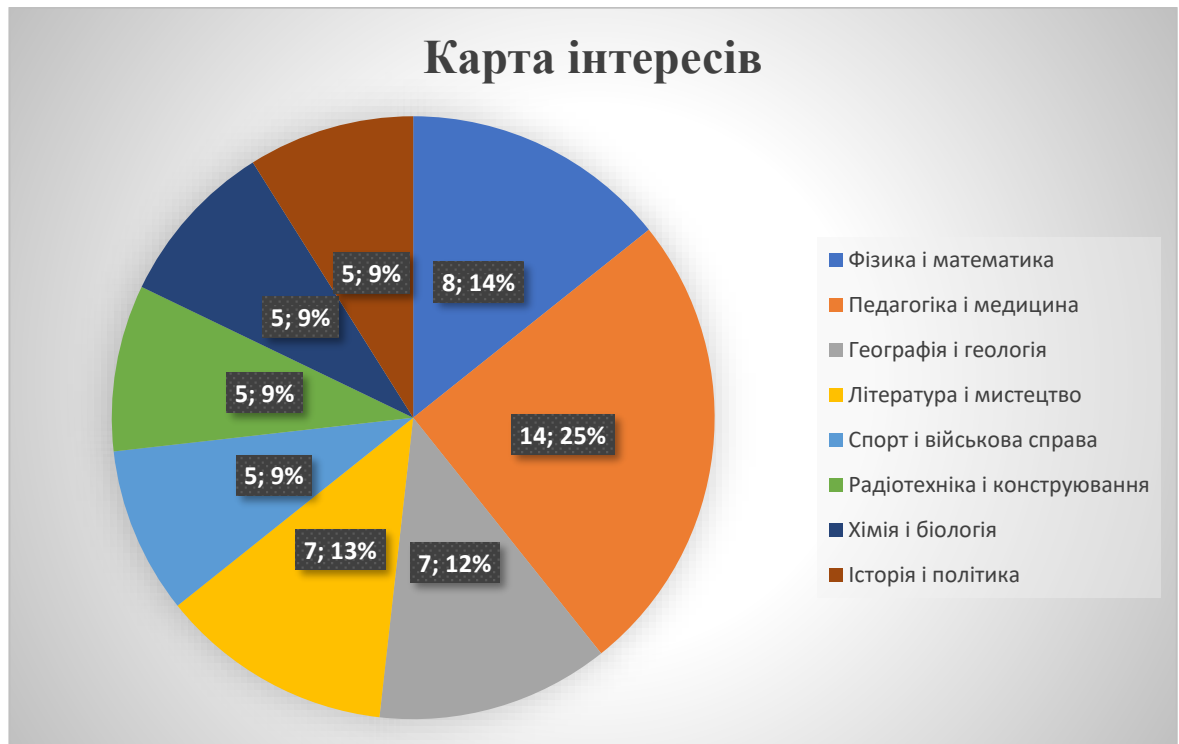

Рис.2.2. Аналіз результатів за методикою «Карта інтересів» (за А. Голомитоком в модифікації Г. Резакіної).

Підсумовуючи, можна зазначити, що результати методики свідчать про загальну орієнтацію учасників на особистісне зростання та розвиток власного потенціалу. Більшість респондентів продемонстрували потребу в самовдосконаленні, інтерес до розкриття власних здібностей і бажання знаходити діяльність, у якій вони зможуть максимально реалізувати свої можливості. Такі результати вказують на сформовану внутрішню мотивацію до професійного самовизначення та позитивне ставлення до процесу вибору майбутнього фаху.

Опрацьовуючи *«Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії»* (переклад О. Сидоренко) та зіставляючи дані хлопців і дівчат, ми дійшли низки узагальнень щодо провідних мотивів професійного вибору. Порівняльні результати подані в табл. 2.3, що дає змогу простежити відмінності у структурі мотивації за статтю. Для наочності розподіл мотиваційних чинників також відображено на рис. 2.3.

Таблиця 2.3 - Результатів опитувальника мотиваційних впливів на вибір професії (переклад О. Сидоренко)

Значення	Хлопчики		Дівчатка	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Сума I.	8	27%	5	17%
Сума II.	10	34%	5	17%
Сума III.	4	13%	11	38%
Сума IV.	4	13%	5	17%
Сума V.	4	13%	3	11%

Сума I. Сума балів отриманих за даною шкалою говорить про внутрішню мотивацію. Спрямованість на процес: бажання отримати задоволення та насолоду від процесу діяльності. Так з даних видно, що дана категорія притаманна більше хлопцям (27%), ніж дівчатам (17%)

Сума II. Дана шкала відповідає за зовнішню мотивацію. Матеріальна винагорода: бажання відчутної зовнішньої винагороди: заробітна плата, премії тощо. Саме тут добре прослідковується гендерне виховання, де хлопчики вмотивовані більше на заробляння грошей, забезпеченні сім'ї, бути опорою та годувальником (34%); дівчатка (17%). Такий, досить великий, показник в категорії «дівчатка» говорить про те, що політика сьогодення вимагає від жінки бути менш залежною та брати на себе частину обов'язків годувальника сім'ї, прагнути професійного зросту та самореалізовуватись.

Сума III. Дана шкала характеризує зовнішню мотивацію, а саме схвалення іншими: бажання прийняття й підтвердження своїх рис, компетентності й цінностей з боку інших індивідумів або референтної групи. За отриманими даними, ми бачимо що така категорія характерна для дівчат (38%), хлопчики (13%). Це говорить про те, що для хлопчиків пріоритетним є зовнішній мотив «заробітня плата», а дівчатка потребують уваги та схвалення з боку оточуючих.

Сума IV. Внутрішня мотивація. Носить такі характеристики, як самовдосконалення, самореалізація: бажання відповідати власним стандартам рис, компетентності й цінностей. Особливого відриву не спостерігається між

хлопчиками (13%) та дівчатками (17%). Дані показники говорять про те, що значна частина хлопчиків прагне досягти високого положення, самовдосконалитись, що знову говорить про гендерне виховання, адже важливо представникам чоловічої статі стати не тільки годувальником родини, а й приймати важливі рішення, що можливо, коли людина досягне високого соціального статусу. Для дівчат даний показник є також значущим. Значна їх частина прагне до самореалізації та досягнення високого статусу. Саме така картина чітко розкриває сьогодення, адже суспільство прагне гендерної рівності, що зумовлює бажання жінок зайняти різні професійні ніші.

Сума V. Інтегративна мотивація. Узгодженість завдань працівника із завданнями фірми: бажання досягати мети, що відповідає інтерналізованим цінностям. Дівчатка (11%), хлопчики (13%).

Рис.2.3. Аналіз результатів опитувальника мотиваційних впливів на вибір професії (переклад О. Сидоренко)

Методика визначення професійних схильностей Л. О. Йовайши (Додаток Г).

Ця методика спрямована на виявлення схильностей учнів до різних сфер професійної діяльності: роботи з людьми, практичної, інтелектуальної, естетичної, планово-економічної чи екстремальної.

Суть методики полягає у застосуванні непрямих питань, які виявляють приховану мотивацію, на відміну від більшості методик, у яких задаються прямолінійні питання. Методика пропонує закінчити певну кількість висловів, вибравши один з трьох варіантів відповідей: «а», «б» або «в».

Після заповнення бланка підраховується число обведених букв у кожній із шести колонок бланка і підсумовується кількість балів.

Інтерпретація:

10-12 балів – яскраво виражена професійна схильність;

7-9 балів – середньо виражена професійна схильність;

4-6 балів – слабо виражена професійна схильність;

0-3 бали – професійна схильність не виражена.

Результати опитувальника представлено на табл. 2.4

Таблиця 2.4 - Розподіл кількості досліджуваних старшокласників за рівнем професійної схильності за методикою Л. О. Йовайші

Значення	Кількість	Відсоток
Яскраво виражена професійна схильність	2	4%
Середньо виражена професійна схильність	25	53%
Слабо виражена професійна схильність	15	32%
Професійна схильність не виражена	5	11%

У ході дослідження за методикою Л. О. Йовайші було визначено рівень вираженості професійних схильностей старшокласників. Розподіл результатів подано на рис. 2.4, що дозволяє візуально оцінити загальну тенденцію.

Найбільша частина учнів — 25 осіб (53 %) — продемонстрували середньо виражену професійну схильність, що є типовим для старшої школи та свідчить про наявність певних, але ще не остаточно сформованих інтересів.

У 15 учнів (32 %) схильність була слабо вираженою, що може свідчити про невизначеність або недостатню поінформованість щодо сфер професійної діяльності.

Лише 2 учні (4 %) мали яскраво виражену схильність, тобто чітко окреслений інтерес до певного типу діяльності.

У 5 старшокласників (11 %) професійні схильності не виявлено, що вказує на потребу в додатковій профорієнтаційній підтримці та розширенні уявлень про можливі напрями розвитку.

Рис. 2.4 – Розподіл кількості досліджуваних старшокласників за рівнем професійної схильності за методикою Л. О. Йовайши

Розподіл кількості досліджуваних старшокласників за рівнем професійної схильності до виду діяльності за методикою Л. О. Йовайши подано на рисунку 2.5.

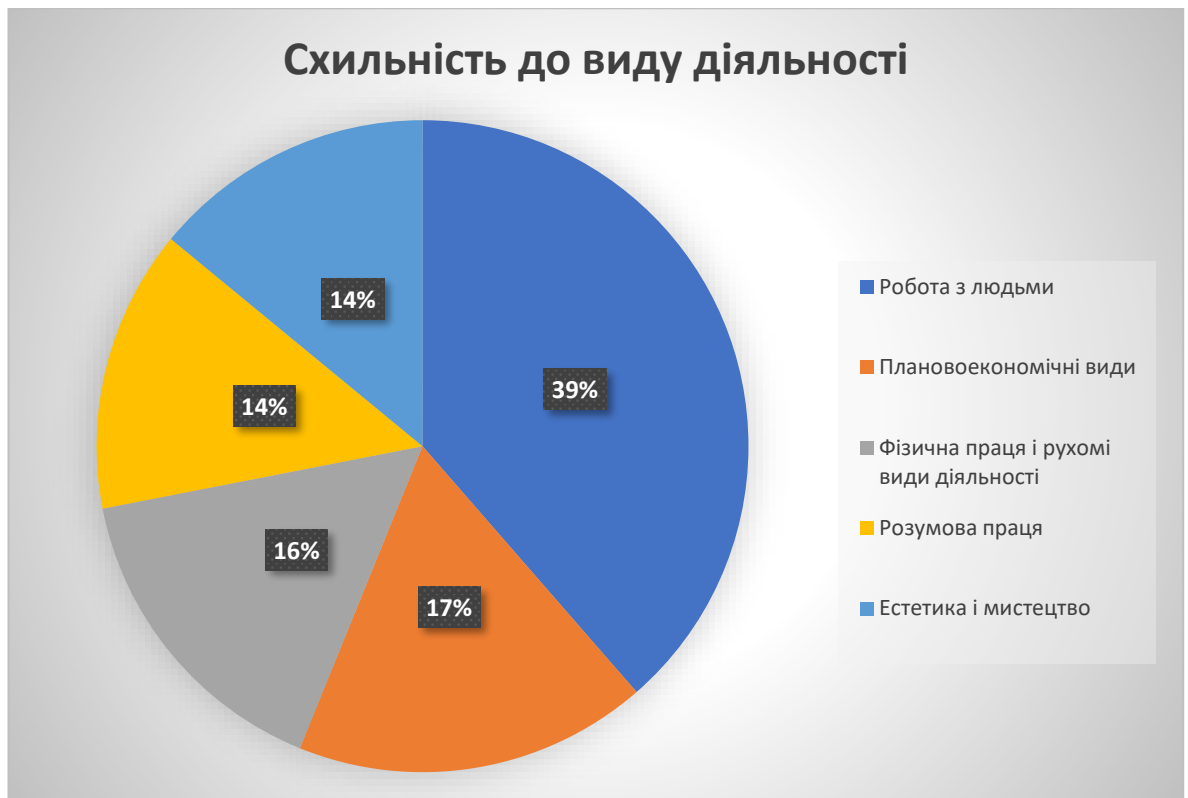

Рис. 2.5 – Розподіл кількості досліджуваних старшокласників за рівнем професійної схильності до виду діяльності за методикою Л. О. Йовайшиї.

Серед досліджуваних переважає схильність до роботи з людьми – 22 старшокласники (39 %). Вони найбільше схильні до професій, які пов’язані з обслуговуванням (побутовим, медичним, інформаційним), управлінням, вихованням та навчанням. Їм рекомендуються такі професії: вчитель, педагог, екскурсовод, вихователь, соціолог, психолог, менеджер з персоналу, слідчий та інші.

На другому місці – схильність до планово-економічних видів робіт, які передбачають задоволення матеріальних потреб – 10 старшокласників (17 %).

Ці особи схильні до професій, які вимагають від людини зібраності та акуратності. Наприклад: економіст, бухгалтер, адміністратор, менеджер, підприємець, аудитор, спеціаліст з реклами, редактор, перекладач, лінгвіст, брокер, агент страхових компаній, комерсант, завгосп та інші.

На третьому місці знаходиться схильність до фізичної праці та рухомих видів діяльності – 9 старшокласників (16 %). Вони схильні до професій, які пов’язані із заняттями спортом, подорожами, експедиційною роботою,

охоронною та оперативно-розшуковою діяльністю, службою в армії. Всі вони висувають особливі вимоги до фізичної підготовки, здоров'я та морально-вольових якостей. Їм рекомендуються такі професії: спортсмен, фотограф, експедитор, перукар, бармен, офіціант, стюардеса, продавець, закрійник, спеціаліст з ремонту, касир, медперсонал, бригадир, комірник, листоноша, фермер, водій-далекобійник, поліцейський, військовий та інші.

Інші види схильностей зустрічаються менше. Схильність до розумової праці мають 8 учня (14 %). Їм найбільше підходять професії, пов'язані з науковою роботою. Крім хорошої теоретичної підготовки у певних галузях науки, людям, які займаються розумовою діяльністю, необхідні такі якості, як раціональність, незалежність та оригінальність суджень, аналітичний склад розуму. Їм рекомендуються такі професії: вчений-дослідник, математик, фізик, хімік, кібернетик, археолог, геолог, інженер, юрист, лікар, еколог, архітектор, продюсер та інші.

Схильність до естетики та мистецтва мають 8 учня (14 %). Вони більш схиляються до професій творчого характеру, які пов'язані з образотворчою, музичною, літературно-мистецькою, акторсько-сценічною діяльністю. Люди творчих професій вирізняються оригінальністю мислення та незалежністю характеру, прагненням до досконалості. Їм рекомендуються такі професії: художник, дизайнер, письменник, поет, режисер, артист, конструктор, косметолог, костюмер, гример, кондитер, кравець-кутюр'є, квітникар.

Таким чином, чим вищий набраний бал, тим краще розвинута схильність до тієї чи іншої сфери діяльності. Відповідно правильне виявлення професійних інтересів і схильностей є важливим прогностичним чинником задоволення професією в майбутньому.

Процес вибору професії у старших школярів має ряд особливостей та здійснюється на основі попереднього уважного аналізу тієї діяльності, яку вони готові обрати у якості своєї професії, труднощів, з якими їм доведеться зустрітися. При цьому старшокласники здатні брати до уваги внутрішні та зовнішні обставини. Це дозволяє їм приймати достатньо свідомі рішення.

Загальні мотиви трудової діяльності реалізуються у конкретних професіях. Вибір професії – достатньо складний та довгий мотиваційний процес. Правильний вибір професії є вагомим фактором загальної задоволеності людини своїм життям. Основними мотиваторами вибору тієї чи іншої професії виступають інтереси, схильності, здібності, уявлення про певну професійну діяльність, а також поради інших людей, цінності тощо.

Аналізуючи дані дослідження, можна виділити наступне: професіоналізація старшокласників відбувається неоднаково. Спостерігаються відмінності у таких її аспектах, як: професійна спрямованість, професійні уподобання у різних професіях, вимогах до професій, мотивації професійного вибору і професійної діяльності. При цьому дослідження мотиваційного аспекту професіоналізації старшокласників засвідчило, що, порівняно з внутрішньою мотивацією, загальна зовнішня мотивація вибору професії (бажання відчутної зовнішньої винагороди, заробітної плати; бажання уваги та схвалення іншими як прийняття й підтвердження своїх рис, компетентності й цінностей з боку інших ; бажання досягати мети, що відповідає інтерналізованим цінностям (узгодженість завдань працівника із завданнями фірми) є переважаючим фактором – для хлопців 64% для хлопців та 62% для дівчат. При цьому 32 % старшокласників мають слабо виражену професійну схильність, а в 11% професійна схильність не виражена.

Таким чином, процес професійного вибору старшокласників є багатоаспектним і потребує комплексного підходу. Створення умов для усвідомленого вибору професії, забезпечення підтримки та керівництва з боку педагогів і психологів, а також використання сучасних освітніх технологій і методик є необхідними передумовами для успішного майбутнього професійного вибору молоді.

2.3 Психологічна робота щодо формування психологічної готовності школярів до професійного вибору

Мета психологічної роботи допомогти старшокласникам усвідомлено обрати майбутню професію, спираючись на реальні інтереси, здібності, цінності та вимоги ринку праці. Саме профорієнтація — це системна навчально-виховна робота, що озброює учнів знаннями про умови правильного вибору, співвіднесення професійних вимог із власними якостями та шляхами їх розвитку.

Ми живемо у дуже цікавий і наповнений швидкими змінами час. Сучасні технології впливають на особистісний розвиток та розширюють можливості до професійної самореалізації через визначення відповідних здібностей, обдарувань, знань, компетентностей, практичних навичок, а також умінь адаптуватися до мобільного середовища.

Україна не тільки є частиною цього процесу, але переживає свої виклики – війну з росією, що робить професійну орієнтацію та готовність до вибору майбутнього фаху стратегічними завданнями нашого суспільства, яке потребує системної роботи у фаховій сфері для подолання криз працевлаштування та відновлення країни, що має на меті зробити цей процес керованим та успішним.

Своєчасний та обґрунтований вибір учнями професій набуває великого економічного та соціального значення, сприяє професійній самоідентифікації особистості, здійсненню усвідомленого професійного вибору з урахуванням індивідуальних особливостей, уподобань та потреб ринку праці.

Якісна і дієва професійна орієнтація в закладах освіти здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Концепції державної системи професійної орієнтації населення (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 842 від 17 вересня 2008 року (зі змінами); редакція від 29.01.2022); «Державних стандартів базової середньої освіти та профільної середньої освіти»; Національної економічної стратегії на період до 2030 року (затв. пост.

Каб. Мін. від 3 березня 2021 р. № 179); Листа МОН від 10.08.2022 № 1/9105-22 «Щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 н. р.» та ціннісно-орієнтованих завдань висвітлених в концептуальних засадах реформування середньої школи НУШ..[1]

Нова Українська Школа (НУШ) вбачає у майбутньому випускникові суб'єкта саморозвитку. Саме цей процес покладено в основу формуючих функцій профорієнтації, засоби якої при цьому набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до специфічної профорієнтаційної діяльності й, через це, до самопізнання і саморозвитку.

Виходячи з цього, професійна орієнтація визначається як науково-практична система підготовки особистості до свідомого майбутнього професійного вибору, враховуючи її уподобання, індивідуальні особливості та потреби ринку праці у фахівцях.

Передбачена Законом «Про освіту» автономія дає можливість школам розробити власні освітні програми, які міститимуть наскрізні підходи до професійного орієнтування в освітньому процесі.

Система професійної орієнтації в умовах Нової української школи має ґрунтуватися на комплексі нормативних і концептуальних засад:

1. Принципи освітньої діяльності, визначені Законом України «Про освіту»:

- людиноцентризм;
- цілісність і наступність системи освіти;
- інтеграція з ринком праці;
- єдність навчання, виховання та розвитку;
- сприяння навчанню впродовж життя;
- забезпечення рівних можливостей для всіх здобувачів освіти.

2. Ключові принципи Нової української школи:

- орієнтація на потреби учня в освітньому процесі;
- зміст освіти, побудований на формуванні ключових компетентностей;
- наскрізний процес виховання, спрямований на формування цінностей;

- педагогіка партнерства;
- умотивований учитель, що володіє педагогічною свободою;
- сучасне, безпечне та гнучке освітнє середовище.

3. Залучення всіх учасників освітнього процесу та зацікавлених сторін:

- вчителів, учнів, студентів, батьків;
- органів громадського самоврядування закладу освіти;
- Міністерства освіти і науки України та інших державних інституцій;
- закладів освіти різних рівнів;
- роботодавців і їх об'єднань;
- громадських організацій та професійних спільнот.

Сучасна профорієнтація — це не тільки «про професії та ринок праці».

Сьогодні діти прагнуть самостійно та свідомо робити вибір та розуміти його наслідки. Школа покликана створити цілісні умови для повної реалізації цього прагнення. Сучасна професійна орієнтація, як наскрізний процес, може цьому сприяти через опанування учнями життєво необхідних навичок.

Саме тому професійна орієнтація в школі має базуватися на таких ключових компетентностях НУШ:

- інноваційність як відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада);
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, прав людини, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, уміння діяти в конфліктних ситуаціях;
- підприємливість та фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей.

Профорієнтація, яка розвиває в дітях сучасні знання та компетентності, а головне — дає віру в себе і свої сили, має бути в Новій українській школі [2].

На нашу думку, доцільним є впровадження програми курсу за вибором «Основи вибору професії», що відповідатиме вимогам Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. та Закону України «Про повну загальну середню освіту», в якому мета повної загальної середньої освіти представлена як всебічний розвиток, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству [3].

Основна мета програми полягає у формуванні в особистості активної профорієнтаційної позиції, яка відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам здійснення учнем вільного і усвідомленого професійного вибору фаху. Ця мета курсу реалізується шляхом застосування комплексного підходу до розв'язання таких завдань з професійної інформації, професійного консультування та професійного добору.

Завдання курсу за вибором «Основи вибору професії» наступні:

- ознайомлення з інформацією та формування уявлень у школярів щодо професійного світу та його процесів, які характеризують ринок праці;
- розкриття нових понять профорієнтації, виявлення закономірностей професійного вибору;
- інформування про умови оволодіння тими чи іншими професіями;
- формування загальнолюдських ціннісних орієнтирів та позитивного ставлення до різних видів діяльності, заохочення виникнення стійких професійних інтересів, професійних намірів, в основу яких покладено усвідомлення власних професійно-значущих психологічних особливостей, здібностей та порівняння їх із соціально-економічними умовами обирання фаху;

- розвиток вмінь пошуку та аналізу інформації з використанням різних джерел, яка має професійне спрямування та їх застосування в конкретних ситуаціях:

- надання учню обґрунтованих порад щодо оптимальних для нього напрямів і засобів професійний вибір з фахом;

- зіставлення і порівняння психологічної структури особистості учня з професіограмою та психограмою певного виду діяльності, накреслення шляхів подальшого розвитку здобувача освіти в контексті професійного професійний вибір;

- навчання ефективним комунікативним стратегіям та продуктивній взаємодії з іншими;

- розвиток активної громадянської позиції, ініціативності та підприємливості;

- виховання стійкої мотивації та формування готовності вибору професії, які демонструють повністю усвідомлений крок та здатність до побудови траєкторії професійного зростання;

- матеріал курсу має демонструвати свободу від гендерних стереотипів та задовільнити потреби будь-якого учня, а особливо це стосується дітей з особливими освітніми можливостями.

Вивчення курсу старшокласниками забезпечить реалізацію таких функцій:

- 1) пізнавально-ціннісної (пізнання людини і світу професій засобами «Основ вибору професії», що поєднує у собі знання про класифікацію професій за галузевою ознакою, предметом праці, відомості про особливості діяльності представників усіх типів професій («людина-людина», «людина-природа», «людина-знакова система», «людина-художній образ», «людина-техніка»), надання схем аналізу змісту професій (професіограм), вимог професій до людини (індивідуально-психологічних особливостей професійно важливих якостей і способів їх розвитку), шляхів здобуття фаху, формування загальнолюдських цінностей);

2) розвивальної (розвиток розумових і творчих здібностей, критичного мислення, побудови стратегій особистої діяльності, набуття навичок роботи з книгою та іншими джерелами інформації з використанням сучасної техніки з метою розширення кругозору та формування культури спілкування рідною та іноземними мовами);

3) соціально-адаптаційної (готовність до майбутнього професійного вибору як особистісного полікультурного утворення, розвиток якого активізується у старшокласників, та адаптація особистості до умов сучасного інформаційного простору суспільства);

4) мотиваційно-сислової (усвідомлення вибору як майбутньої професії, так і розробка особистісної траєкторії, спрямованої на побудову професійної професії);

5) психофункціональної (формування у здобувачів освіти умінь аналізувати професію за галузевою ознакою, предметом праці і змістом, складати професіограми, розвивати свої інтереси, здібності, об'єктивно оцінювати свої можливості і зіставляти їх із вимогами професій, приймати правильне рішення щодо вибору професії);

б) виховної (виховання високих моральних і громадянських якостей, національної свідомості, відповідальності за збереження духовних надбань України й людства).

Відповідно до Концепції Нової української школи учні загальноосвітніх навчальних закладів мають не лише опанувати зміст навчальних дисциплін, а, передовсім, набути необхідних для життя в суспільстві умінь і навичок, важливих для всебічного розвитку особистості, її подальшого становлення, морального та професійного зростання. Компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні освіти (Національний освітній глосарій, 2014).

Компетентнісний підхід, покладений в основу Концепції Нової української школи, полягає в активній ролі здобувачів освіти щодо сучасного життя та майбутньої діяльності, у цілеспрямованому формуванні в них ключових і предметних компетентностей.

Учень не тільки сприймає інформацію, але й здобуває, перевіряє, обробляє та використовує її у своїх цілях. Це дає йому можливість у майбутньому обирати власну траєкторію росту та творчо перетворювати дійсність і своє життя.

Відповідно до Рекомендацій Європейської Ради засобами курсу «Основи вибору професії» мають бути сформовані такі ключові компетентності:

- 1) спілкування державною мовою;
- 2) спілкування іноземними мовами;
- 3) математична компетентність;
- 4) компетентності в природничих науках і технологіях;
- 5) інформаційно-комунікаційна компетентність;
- 6) вміння вчитися;
- 7) ініціативність і підприємливість;
- 8) соціальна та громадянська компетентності;
- 9) обізнаність та самовираження у сфері культури;
- 10) екологічна грамотність і здорове життя.

Програма курсу за вибором реалізується протягом одного навчального року для учнів 10-х класів. Вона складається з пояснювальної записки і 6-ти розділів:

- I. «Вступ. Професійна орієнтація».
- II. «Світ професій».
- III. «Психічні процеси і властивості особистості».
- IV. «Індивідуально-типологічні особливості особистості».
- V. «Можливості особистості і професія».
- VI. «Людина і культура».

Компонентами компетентностей є когнітивний (знаннєвий), діяльнісний (практико-орієнтований) та ціннісний.

Основними компонентами змісту курсу «Основи вибору професії» є:

1. Знаннєвий, що поєднує в собі знання про:

а) формулу правильного вибору професії;

б) класифікацію професій за галузевою ознакою, предметом праці, про особливості роботи представників професій типу «людина – людина», «людина – природа», «людина - художній образ», «людина – техніка», «людина - знакова система»;

в) схеми аналізу змісту професій (професіограми та психограми);

г) вимоги професій до людини (індивідуально-психологічні особливості професійно важливих якостей і способи їх розвитку);

д) психічні процеси і властивості особистості;

е) шляхи здобуття фаху;

ж) професійний простір та потреби ринку праці.

2. Діяльнісний, що поєднує в собі підходи до освоєння учнями цінностей професійного вибору, які включають:

а) уміння визначати мету свого професійного вибору;

б) окреслення найближчих і найбільш віддалених у часі чітких цілей;

в) діагностику та аналіз шляхом самопізнання індивідуально-психологічних особливостей особистості з наступним усвідомленням своїх потенційних можливостей успішної майбутньої професійної діяльності;

г) зіставлення та порівняння своїх можливостей із вимірами фахової мети, виявлення труднощів та врахування можливості перешкод;

д) визначення шляхів розвитку і саморозвитку для формування готовності до майбутнього вибору професійної діяльності;

е) складання особистісного професійного плану – моделі професійного професійний вибір;

ж) пошуки резервних варіантів вибору професії і шляхів їх здійснення на випадок непередбачуваних ситуацій.

3. Ціннісний, що поєднує в собі:

- а) установку на власну активність особистості учня;
- б) усвідомлення свого інтелектуального, психоневрологічного та творчого ресурсу для формування готовності до розробки проєкту особистісного професійного вибору;
- в) мотивацію на готовність до вибору фаху;
- г) застосування формули правильного вибору професії та урахування можливих помилок невірної обрання;
- д) розвиток професійно важливих якостей;
- е) формування відповідальності за прийняття рішень про вибір професії;
- ж) професійна орієнтація як засіб соціалізації особистості та орієнтування на успіх у майбутньому житті загалом.

Основною формою організації навчально-виховного процесу курсу за вибором «Основи вибору професії» є урок. У процесі викладання курсу також використовують різнопланові форми і методи роботи: бесіди, лекції, розповіді, рольові ігри, семінари, зустрічі з представниками професій, практичні роботи, тренінги, вправи. Можливе застосування комп'ютерних програм та аудіовізуальних засобів.

Особливого значення при вивченні матеріалу курсу набувають міжпредметні зв'язки, які впливають на ефективність засвоєння навчального матеріалу та надають особливої ваги при компетентнісному підході, тому що сприяють кращому засвоєнню знань здобувачами освіти, розширюють світогляд та активізують пізнавальну діяльність, що є нагальною потребою сучасної української школи.

Головними вимогами до ведення занять з курсу за вибором «Основи вибору професії» є:

- забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням їх індивідуальності, характерних рис особистості, кола інтересів та уподобань;

- забезпечення оптимізації навчально-виховного процесу із застосуванням інноваційних методів комунікативного впливу на особистість учня, здійснення міжпредметних зв'язків;
- забезпечення освітньої, виховної та інструктивної спрямованості;
- формування в учнів готовності до успішного професійного вибору, усвідомленого обрання шляху становлення особистості.

Умовою успішності курсу «Основи вибору професії» є дотримання дидактичних принципів навчання: усвідомлення, активності, наочності, індивідуалізації та доступності, систематичності та послідовності, науковості. Творче використання цих дидактичних принципів вимагає застосування сучасних мультимедійних та інтерактивних методів навчання та виховання, акцентування самостійної роботи учнів, створення умов для індивідуально-пошукової діяльності учнів, розробки групових та особистих проєктів тощо. Зміст домашніх завдань має бути спрямований на становлення особистості, формування ментальних і світоглядних засад готовності до усвідомленого професійного вибору.

Викладання курсу «Основи вибору професії» вимагає від педагога створення між ним і учнем атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги. Основною метою викладання курсу в роботі з учнями є формування готовності до усвідомленого професійного вибору.

Основними документами планування навчально-виховного процесу з курсу за вибором «Основи вибору професії» є:

- навчальна програма;
- навчальний план;
- графік розподілу і проходження матеріалу курсу;
- робочий план реалізації навчальної програми, який складається на рік;
- план-конспект системи уроків.

Оцінювання рівня опанування навчальним матеріалом курсу проводиться за заліковою системою, критеріями якої є:

- успішне виконання учнем не менш, ніж 2/3 обсягу практичних завдань;
- успішне виконання підсумкового тестового завдання;
- особиста активність учня під час семінарських і практичних занять, виконанні тестових завдань, виступи з рефератами, участь в тренінгах та обговоренні проєктів тощо.

На нашу думку, програму курсу «Основи вибору професії» доцільно впроваджувати в закладах загальної середньої освіти з метою формування психологічної готовності школярів до професійного вибору, підвищенню освітньої культури профорієнтаційного характеру та розвитку навичок усвідомленого вибору професії, критичному ставленню до професійної інформації.

У сучасних умовах ринку праці акцент у професійній орієнтації зміщується на активність особистості, її свободу вибору професії та відповідальність за результати діяльності. Для підтримки цих потреб необхідна комплексна система профорієнтаційних заходів, організована освітніми закладами та відповідними службами. Особливо важливою є робота з учнями загальноосвітніх шкіл у виборі професії, оскільки сучасний професійний світ став більш диференційованим, а процес вибору професії для підлітків ускладнився через вплив соціальної зрілості та готовності приймати відповідальні рішення.

Профорієнтаційний тренінг є формою групової роботи, що сприяє активній участі підлітків у процесі самопізнання та розвитку. Він допомагає учасникам усвідомити свої індивідуальні особливості, здібності, потреби, а також сильні й слабкі сторони, що дозволяє їм зорієнтуватися у світі професій. Тренінг надає можливість «приміряти» професійні ролі, оцінити їх відповідність своїм інтересам і розвинути необхідні навички для успішної самореалізації.

Відповідно до Указу Президента України №130/2021, одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері освіти є створення умов для формування актуальних професійних компетентностей та підтримка структурних реформ, що передбачає активізацію профорієнтаційної роботи, зокрема впровадження профорієнтаційних тренінгів.

Тренінг також сприяє формуванню відповідального ставлення до процесу саморозвитку та планування професії, мотивуючи учасників до активного дослідження своїх інтересів і пошуку інформації про сучасні можливості.

Пропонуємо перелік тем тренінгових занять для старшокласників з метою формування готовності до професійного вибору.

Вступ до профорієнтації і очікування.

Мета: ознайомити з цілями курсу; створити правила групи; зібрати очікування.

Методи: знайомство, правила, опитування очікувань.

Результат: мотивація до участі; індивідуальні цілі.

Самопізнання 1. Інтереси і цінності

Мета: виявити професійні інтереси і життєві цінності.

Методи: опитувальники, картки цінностей, групова дискусія.

Результат: карта інтересів; пріоритети цінностей.

Самопізнання 2. Здібності і стилі діяльності.

Мета: визначити сильні сторони і типи діяльності, що підходять.

Методи: короткі тести, практичні завдання, зворотний зв'язок.

Результат: профіль здібностей.

Пізнаю ринок праці і професії.

Мета: навчити аналізувати професії, тренди і вимоги.

Методи: робота з «паспортом професії», презентації.

Результат: вміння перевіряти інформацію про професію.

Матриця вибору: хочу – можу – потрібно.

Мета: навчити зіставляти бажання, можливості і ринкові вимоги.

Методи: матриця, кейси, групова робота.

Результат: ранжування варіантів.

Прийняття рішень і робота з невизначеністю.

Мета: розвинути алгоритми прийняття рішень і техніки зниження тривоги.

Методи: сценарії, техніки релаксації, рольові ігри.

Результат: план дій у ситуації невизначеності.

Комунікація і самопрезентація.

Мета: навчити презентувати себе на співбесіді і в резюме.

Методи: рольові ігри, складання короткого пітччу, зворотний зв'язок.

Результат: готовий 1-хв пітч і шаблон резюме.

Планування освітньої траєкторії.

Мета: скласти коротко- і середньостроковий план дій.

Методи: SMART-цілі, дорожня карта, чек-лист.

Результат: індивідуальний план на 1–3 роки.

Професійні ролі і етика роботи.

Мета: ознайомити з професійними стандартами і етичними дилемами.

Методи: кейси, дискусії.

Результат: розуміння професійної відповідальності.

Підприємницьке мислення і міні-проект.

Мета: розвинути ініціативність і проектні навички.

Методи: робота в командах, створення міні-продукту.

Результат: презентація проекту.

Рефлексія досвіду і корекція планів.

Мета: підсумувати, скоригувати плани, визначити наступні кроки.

Методи: портфоліо, індивідуальні консультації.

Результат: оновлений план і портфоліо.

Залучення батьків і підтримка сім'ї.

Мета: узгодити очікування сім'ї і учня; надати рекомендації батькам.

Методи: круглий стіл, пам'ятки.

Результат: спільний план підтримки.

Підсумкове заняття і оцінювання ефективності.

Мета: оцінити зміни, зібрати фідбек, визначити подальші кроки.

Методи: опитування до/після, групова рефлексія.

Результат: звіт про досягнення і рекомендації.

Під час таких тренінгових занять учасники зможуть: визначити свої сильні сторони, професійні інтереси та здібності; ознайомитися з сучасними тенденціями на ринку праці, включаючи затребувані професії та необхідні навички; розвинути уявлення про різні етапи професійного становлення, включаючи вибір освітнього закладу, здобуття досвіду і професійний ріст; розглянути переваги й виклики у різних професіях через групові презентації; скласти особисті плани дій щодо майбутнього вибору професії.

Тренінг також сприятиме формуванню відповідального ставлення до процесу саморозвитку та планування професії, мотивуючи учасників до активного дослідження своїх інтересів і пошуку інформації про сучасні можливості.

Висновки до розділу

Аналіз результатів діагностичного дослідження психологічної готовності школярів до професійного вибору дозволив зробити висновки про те, що за напрямком професійної діяльності хлопчики надають перевагу технічним професіям, тоді як дівчата – соціальним. Юнаки у виборі професії більш далекоглядні, тоді, як дівчата – емоційні та ситуативні. Дівчата надають перевагу таким сферам професійної діяльності, які дають можливість допомагати іншим людям, спілкуватись з різними людьми. Крім того дівчата більш схильні до професій, які потребують взаємодії з дітьми.

Для хлопців більш важливе самостійне прийняття рішення у процесі праці та умови праці. Особливо відповідальну роль в процесі самостійного професійного вибору особистості відіграє мотивація. Значимим мотивом професійної діяльності є соціальна значимість професійної діяльності та

заробітня плата. Всі інші мотиви виражені у меншому ступені. Дослідження мотиваційного аспекту професіоналізації старшокласників засвідчило, що, порівняно з внутрішньою мотивацією, загальна зовнішня мотивація вибору професії є переважаючим фактором – для хлопців 64% та 62% для дівчат. З цих даних можна зробити висновок, що відношення учнів до отримання вищої освіти і вибору майбутньої спеціальності у сучасних соціально-економічних умовах стає більш прагматичним, суттєво змінюється структура мотивів і починають перевищувати результату економічні мотиви, а професія часто стає лише інструментом для досягнення цих цілей. При цьому 32% старшокласників мають слабо виражену професійну схильність, а в 11% професійна схильність не виражена, що свідчить про актуальність питання щодо вдосконалення профорієнтаційної роботи серед старшокласників.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі розглянуто теоретичне узагальнення та проведено емпіричне дослідження психологічної готовності школярів до професійного вибору, що дає підстави для таких висновків.

Сучасна реформа освіти спрямована на навчання учнів ключовим життєвим навичкам. Вибір професії є однією з основних потреб школярів, що відбувається на етапі формування основних психологічних рис особистості: особистісного, соціального та професійного вибору. В ідеалі такий вибір має бути самостійним, свідомим і обдуманим, з урахуванням усвідомлення старшокласниками своїх психологічних особливостей і потенційних можливостей, з акцентом на власні сильні сторони особистості та потреби сучасного ринку праці. Військовий конфлікт вимагає нових підходів до професійної орієнтації з урахуванням психологічного стану учнів, невизначеності майбутнього та змін на ринку праці.

Багато вчених досліджували питання вибору професії, зокрема Л. Гуцан, Д. Закатнов, Е. Зір, О. Ігнатович, О. Морін. З. Охріменко, Н. Сургунд, С. Чистякова віддають перевагу свідомому самовизначенню професії. На думку О. Онаца, Н. Бірченко, О. Сергієнкової, Б. Федоришина, процес майбутнього професійного вибору вимагає активізації самопізнання особистості. В. Кобченко, В. Синявський, Б. Федоришин., В. Бельська, І. Заєць та ін. підкреслюють, що проведення ретельної та всебічної психологічної діагностики учнів старших класів з метою визначення їхнього індивідуального типу та пов'язування його з майбутніми сферами професійної діяльності є дуже зручним підходом.

У психологічних дослідженнях феномен готовності до вибору професії тлумачиться як загальна риса особистості, що охоплює когнітивні знання про світ професії, емоційні та мотиваційні схильності до професійний вибір, а також якість волі приймати рішення та здійснювати вибір. Структурно вона містить: компоненти ціннісної мотивації (інтереси, потреби, цінності), когнітивні компоненти (знання про професію та власні здібності), емоційні

компоненти волі (почуття відповідальності та рішучості) та поведінкові компоненти (фактичні дії для досягнення професійного професійний вибір).

Вибір професії під час навчання в школі є ключовим психологічним питанням, оскільки саме в цей період формуються професійна автономія учнів, їхнє життєве планування та ціннісні орієнтації. Усвідомлення необхідності вибору професії сприяє розвитку самосвідомості, рефлексії, відповідальності та навичок прийняття рішень. Цей психологічний вимір інтегрує мотиваційний, когнітивний та вольовий аспекти особистості, забезпечуючи готовність учнів до переходу від навчальної діяльності до майбутнього професійного життя. Тому вибір професії у старшій школі стає не лише практичним завданням, а й вирішальним етапом психічного розвитку, що визначає майбутнє життя та особистісний шлях дитини.

Метою нашої діагностичної програми є теоретико-емпіричне дослідження психологічних особливостей готовності школярів до професійного вибору. Для проведення дослідження було сформовано вибірку респондентів із 57 учнів, з них 29 дівчат та 28 хлопців 10х класів, віком 15-16 років на базі Хмельницького Ліцею №1 імені Володимира Красицького.

У ході дослідження за методом Л. О. Йовайші з'ясовано, що 4% старшокласників мають яскраво виражену професійну схильність, 53% – середньо виражену професійну схильність, 32% – слабо виражену схильність та в 11% старшокласників професійна схильність не виражена. Дослідження мотиваційного аспекту (Опитувальник мотиваційних впливів на вибір професії) засвідчило, що, порівняно з внутрішньою мотивацією, загальна зовнішня мотивація вибору професії (соціальна значущість професійної діяльності та заробітна плата) є переважаючим фактором – для хлопців 64% для хлопців та 62% для дівчат. Дослідження професійної схильності за методикою Л. О. Йовайші показало, що 32% старшокласників мають слабо виражену професійну схильність, а в 11% професійна схильність не виражена.

Аналіз результатів діагностичного дослідження психологічної готовності школярів до професійного вибору дозволив зробити висновки про те, що за

напрямок професійної діяльності хлопці надають перевагу технічним професіям, тоді як дівчата – соціальним. Юнаки у виборі професії більш далекоглядні, тоді, як дівчата – емоційні та ситуативні. Дівчата надають перевагу таким сферам професійної діяльності, які дають можливість допомагати іншим людям, спілкуватись з людьми, взаємодіяти з дітьми.

Аналізуючи дані дослідження, можна виділити наступне: професіоналізація старшокласників відбувається неоднаково. Спостерігаються відмінності у таких її аспектах, як: професійна спрямованість, професійні уподобання у різних професіях, вимогах до професій, мотивації професійного вибору і професійної діяльності.

Таким чином, процес професійного вибору старшокласників є багатоаспектним і потребує комплексного підходу. Створення умов для усвідомленого вибору професії, забезпечення підтримки та керівництва з боку педагогів і психологів, а також використання сучасних освітніх технологій є необхідними передумовами для успішного професійного вибору молоді. Це свідчить про актуальність питання щодо вдосконалення різних аспектів та форм профорієнтаційної роботи серед старшокласників.

У сучасному ринку праці професійна орієнтація акцентує увагу на активності особистості, її свободі вибору та відповідальності за результати. Для цього необхідна організація освітніми закладами комплексної системи профорієнтаційних заходів, особливо для учнів загальноосвітніх шкіл. Вибір професії ускладнюється через різноманіття професій, тому профорієнтаційні тренінги допомагають підліткам усвідомити свої індивідуальні особливості та оцінити відповідність професійних ролей їхнім інтересам.

Отримані в ході дослідження результати дають можливість сформулювати напрями психологічної роботи щодо формування психологічної готовності школярів до професійного вибору. Зміст та методологія даної психологічної роботи можуть бути застосовані при вдосконаленні існуючої системи профорієнтації старшокласників, а саме для запровадження нових методів профорієнтаційної роботи.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Алексеєнко С. Д. Вплив акцентуацій характеру підлітків на вибір професії. *Вісник Дніпропетровського університету. Педагогіка та психологія*. 2011. Т. 19, № 9/1. URL: <https://doi.org/10.15421/1011014>
2. Ананко Т. Теоретичні аспекти професійної орієнтації в загальноосвітніх навчальних закладах України: *Вища школа*. 2014. № 11/12. С. 91-99. Бібліогр.: с. 99.
3. Белка Є. О. Самоосвіта як умова професійної компетентності педагога. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-310-4-2>
4. Боднар А. Я., Рибалочка К. А. Особливості професійного самовизначення сучасних студентів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. Том 3. С. 3-10
5. Бондаренко Г.П., Лазаренко Л.В. Організація роботи класного керівника з питань орієнтації школярів на педагогічні професії. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. *Педагогічні науки*. Бердянськ, 2004. № 1. С. 92-99
6. Браславська О., Озерова Л. Теоретичні основи формування професійної мотивації майбутнього вчителя в умовах фахової підготовки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2020. № 2 (22). С. 21–30
7. Бубряк Т. Ю. Проблема мотивації вибору професії «психолог». *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 19. С. 64-75.
8. Буянська О. В. Сформованість професійних домагань як чинник вдалого професійного самовизначення особистості. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціальнопедагогічна. Кам'янець-Подільський : Мошинський В. С., 2008. Вип. VIII. С. 13-23.
9. Василенко О. М. Особливості вибору майбутньої професії абітурієнтами вищих навчальних закладів: гендерний аспект. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2014. № 32. С. 32-34.

10. Василенко О. Особливості вибору професії психолога студентами закладів вищої освіти. 2021. № 1. С. 51–57. URL: <https://doi.org/10.31891/pt-2021-1-5>

11. Войтенко Н. С., Єрмакова А. Ю. Формування емоційного інтелекту майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. *Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя.* 2023. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26360>

12. Гаркавенко Н. В., Доскач С. С. Вплив соціальних уявлень студентів на створення образу майбутньої професії психолога. 2018. Т. 3, № 7(35). С. 34–41. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/12072018/6019

13. Гладкова В. М. Профорієнтація: навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2007. 160 с.

14. Готовність учня до профільного навчання / Упоряд.: В. Рибалка. За заг. ред. С. Максименка, О. Главник. Мікрос-СВС, 2003. 112 с.

15. Гудименко К. М. Професійне самовизначення старшокласників як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2015. № 2 (46). С. 227–232.

16. Захаров С. В., Русакова О. О., Смольянова О. В. Мотиваційно-емоційні аспекти вибору професії лікаря вступниками медичного закладу вищої освіти. *Медична освіта.* 2023. № 1. С. 35–41. URL: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.1.13564>

17. Іванко Ю. Дистанційне навчання як засіб розвитку самоорганізації студентів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології».* 2020. № 49. С. 60–83. <https://org/10.32626/2227-6246.2020-49>

18. Іванова Н. Л. Самовизначення особистості в бізнесі: проблеми та моделі дослідження. *Психологія. Журнал Вищої школи економіки.* 2011. Т. 8. № 2. С. 28-40.

19. Іванова Т. В. Внутрішня мотивація студентів у контексті професійного становлення. *Психологія особистості в сучасному світі*. 2016. №2(4). С. 118–124
20. Ігнатова О. Педагогічна ідентичність: мотивація вибору професії вчителя. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3(31). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1006-1016](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1006-1016)
21. Караваєва В. А. Психологічні особливості ставлення людини до праці. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 2 (6). С. 70–75.
22. Каряка І. В. Особливості розвитку комунікативної компетентності у студентів-психологів. *Психологічні студії*. 2023. № 3. С. 45–50. URL: <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.3.6>
23. Киричук О. В. Внутрішня мотивація як основа професійного розвитку. Львів: Видавництво Львівського університету. 2015. С. 120-135
24. Киричук О. В. Мотивація та професіоналізм у діяльності педагога. *Педагогічна психологія: теорія і практика*. 2010. № 3. С. 45–49
25. Климчук В.О. Дослідження особливостей розвитку внутрішньої мотивації студентів у навчальній діяльності. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологія* №1 (25). К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. С. 222-232
26. Ковбасюк Т. Психолого-педагогічні особливості мотивації педагогів до професійної діяльності. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 4 (108). С. 62-68
27. Кожан Т.О. Професійна орієнтація. Навчальний посібник, Київ 2009 р. URL: <http://surl.li/unoau>
28. Кравченко А. Вплив гендерних стереотипів на вибір молоддю професії та конкурентоспроможність на ринку праці. *Молодь і ринок*. 2021. № 9/195. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.243958>
29. Крук Т. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді у процесі професійного самовизначення. *Психологія і суспільство*. 2012. № 4. С. 121–125

30. Лаврова Л. М. Емоційний інтелект і його роль у професійному становленні психолога. *Психологічні науки*. 2007. № 5. С. 45-49
31. Ляховченко Н., Петрук В. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 125-128.
32. Максименко С. Д. Генеза здібностей: монографія. Київ: КМ Академія, 2006. С. 132–134
33. Максименко С. М. Психологія мотивації: теоретичні та практичні аспекти. Київ: *Наукова думка*. 2011. С. 45-68
34. Мартиненко О. Концептуальна модель дослідження вибору молоддю професії економіста. URL: <https://doi.org/10.31174/send-pp2021-252ix99->
35. Марчик В. І., Карпов В. І., Переверзева С. В. Вплив основних мотивів на вибір професії вчителя фізичної культури. Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, 2019. URL: <https://doi.org/10.31812/123456789/3114>
36. Мась Н. М. Дослідження факторів формування професійної компетентності майбутніх військових психологів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2009. Вип. 22. С. 49–53.
37. Мась Н. М. Структура професійної компетентності майбутніх військових психологів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2015. Вип. 1 (32). С. 21–26.
38. Мачуська І. Б. Міжособистісне спілкування юнаків. *Шкільний світ*. 2007. № 17. С. 2-11.
39. Мелоян А., Логвінова Д., Логвінов О. Проблема професійної самоактуалізації студентів психологів у зв'язку з їх смисложиттєвими орієнтаціями. Психологічні детермінанти професійного розвитку та самоактуалізації особистості. Полтава, Україна, 2022. URL: <https://doi.org/10.33989/pnpu.312.c1207>

40. Міщанін Н. Проблема професійного самовизначення. *Психолог*. № 7. 2012. С. 14-16
41. Нікітіна І. В., Мартич І.В. Формування професійної мотивації студента як детермінанти його творчого розвитку і працевлаштування. *Вісник НТТУ-КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка*, 2010. Вип. 1. С. 206-211.
42. Петренко В. В., Василенко О.М. Професійна спрямованість та чинники, що впливають на вибір професії студентами закладів вищої освіти. Збірник наукових праць студентів та викладачів «Актуальні питання соціальної роботи: надбання, проблеми, перспективи». Хмельницький, 2020. Вип. 1. С. 90- 93.
43. Пляка Л.В., Огарь С.В. Психодіагностичний комплекс з вивчення особистості студента: практ. посібник Х. : НФаУ, 2016. 124 с.
44. Прокопенко Л. О. Психологічні аспекти професійної мотивації. Харків: Освітня думка. 2013. С. 88-101
45. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу: монографія / за ред. О. Л. Моріна. Харків: «Друкарня Мадрид», 2019. 219 с.
46. Рапун К., Василенко О. Професійна компетентність майбутніх психологів до роботи в реабілітаційних установах. *Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору* : матеріали XII-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців (за міжнародною участю). Хмельницький, 24-25 листопада, 2022 року. Хмельницький, 2022. С. 94-96.
47. Резвих Є., Булах І. Психологічні аспекти професійної мотивації та самореалізації у професійній діяльності. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. *Психологічні науки*. 2022. Випуск 17 (62). С. 96-108 <https://sj.edu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1180/958>
48. Ржевська-Штефан З. Особливості мотивації студентів-першокурсників в умовах дистанційного карантинного навчання. Науковий

часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки, 2021. Вип. 14(59). С.80-89 <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1094>

49. Романова О. М. Психологія професійної діяльності: Мотивація та саморегуляція. Харків: Прапор, 2003

50. Романовська О. В. Взаємодія зовнішніх і внутрішніх мотивів у професійній діяльності. Київ: Педагогічна думка. 2014. С. 112-134

51. Сердюк Л. З. Діагностика спрямованості мотивації учіння студентів у ВНЗ. *Психологічні науки: зб. наук. праць*. 2012. № (2)12. С. 165–168, http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/32_11.pdf

52. Сердюк Л. З. Чинники внутрішньої мотивації учіння студентів ВНЗ. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2014. Вип. 679. С. 148-156.

53. Сердюк Л. З., Данилюк І. В., Турбан В. В., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія. Київ, Україна: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2018. 192 с.

54. Скиба М.Є., Коханко О.М. Теорія і практика професійноорієнтаційної роботи з молоддю: навчальний посібник. Хмельницький: ХНУ, 2007. 322 с.

55. Скрипаченко, Т. Внутрішня мотивація та самодетермінація особистості. *Журнал сучасної психології*. 2017. № 2. С. 137-142 <https://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/1025>

56. Ставицька О. В. Особливості формування професійної мотивації майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 2. С. 78–82

57. Староста В.І. Мотивація навчання студентів різних курсів. Електронне наукове фахове видання “Відкрите освітнє е-середовище сучасного 65 університету”. 2021. Вип. 11. С. 158-173. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2021.1114>

58. Татаурова Г. П. Профорієнтаційні виміри відповідального ставлення учнівської молоді до вибору професії. *Профорієнтаційна робота в школі: проблеми і перспективи їх вирішення*: Матеріали науково-практичної конференції. Луцьк, 2007. С. 99-103.
59. Тимошук С. В., Третяк О. І. Особливості формування навчальної мотивації студентів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2015. № 80. С. 64-68 <http://eprints.zu.edu.ua/17832/1/14.pdf>
60. Тригуб І. П. Мотивація студентів як один із основних факторів успішної професійної підготовки. *Наукові записки. Національного університету Острозька академія*. Серія: Філологічна. 2014. № 48. 315-318
61. Фролова Т. Г. Психологія особистісного розвитку студентів соціальних спеціальностей. Харків: ХДПУ, 2010. С. 78–80
62. Щербакова І. М., Стадник Г. А. Психодіагностика професійного самовизначення особистості. Суми: Вид-во Сум ДПУ імені А.С. Макаренка, 2012. 324 с.